

Izvorni znanstveni rad
UDK 94(497.5 Dubrovnik)(042.5)
32(042.5)
Primljeno: 18.10.2007.

O DUBROVAČKOJ *LIBERTAS* U KASNOM SREDNJEM VIJEKU

LOVRO KUNČEVIĆ

SAŽETAK: Pojam “slobode” (*libertas, libertà*) jedan je od ključnih motiva u političkoj tradiciji starog Dubrovnika. Ovim radom želi se prikazati povijest govora o *libertas* počevši od njegovih prvih javljanja sve do 16. stoljeća kada “sloboda” postaje istinskim općim mjestom dubrovačke kulture i politike. Uz pokušaj da se rasvijetle najrazličitija značenja ove riječi u dubrovačkim dokumentima, drugi cilj ovog rada je pratiti promjene u socio-kulturnom kontekstu govora o *libertas*: različite situacije u kojima se taj govor javlja, mjene njegovih svrha i adresata te mjene onih pojedinaca, institucija ili grupa koji su o “slobodi” govorili.

Godine 1547. doktor Lujo Đurašević (*Aluigi Giurasio*) poslan je kao izaslanik Dubrovačke Republike na dvor Ferdinanda od Habsburga. U krajnje delikatnoj situaciji, svjestan da se pod Ferdinandovim pokroviteljstvom sprema zavjera protiv Republike, Đurašević se obratio nekom Marku iz Risna, kapetanu u habsburškoj službi, pokušavajući od njega izvući detaljnije informacije. Rekao mu je sljedeću, iznimno zanimljivu stvar: “...hvaleći slobodu našeg (dubrovačkog) naroda, (rekao sam) kako bi svatko od našeg jezika trebao željeti da čitava Dalmacija bude slobodna barem onoliko koliko je Dubrovnik te kako bi se svatko od našeg jezika trebao ponositi slobodom Dubrovnika. I sa sličnim riječima sam ga smekšao pa mi je poslije toga počeo govoriti mnoge stvari.”¹

¹ ...*lodandoli la liberta della natione nostra, e come ogni uno del nostro idioma, doveva desiderare, che tutta la Dalmazia al meno fusse libera si com'e Raugia, e ch'ogniuno della lingua nostra doveva gloriarsi della liberta di Raugia, e con simili parole, indolcendolo, mi commincio dapoi molte parole dire...* Đuraševićev izvještaj senatu o misiji na Ferdinandov dvor vezan je uz poznatu aferu sa izgnanim dubrovačkim vlastelinima Mihom i Pavom Bucignolo. *Lamenta Politica* (dalje: *Lam. Pol.*), ser. 11, sv. 6 (»Processvs secreti Minoris Consilii. Dal 1547-1563.«), f. 43r-43v (Državni arhiv u Dubrovniku, dalje: DAD).

Lovro Kunčević, znanstveni je novak u Zavodu za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku. Adresa: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Lapadska obala 6, 20000 Dubrovnik. E-mail: lovro.kuncevic@gmail.com

Đurašević je u malo riječi rekao iznimno mnogo. Osim što je, svrstavajući Dubrovčane u zajednicu ljudi “od našeg jezika” (*del nostro idioma*), očito računao na određeni osjećaj dalmatinske solidarnosti, dubrovački diplomat igrao je i na drugu, jednako važnu kartu. Jer, po njegovim riječima, Dubrovnik je bio daleko više od samo dalmatinskog grada, a njegovi stanovnici daleko više od samo ljudi “našeg jezika”. Kao što je uspio spomenuti čak tri puta u jednoj rečenici, Dubrovnik je stajao u specifičnom odnosu sa “slobodom” (*libertà*): Dubrovnik je različit od svih koji ga okružuju, on je grad čijom se “slobodom” ostali Dalmatinci trebaju ponositi, čak ideal kojemu trebaju težiti. Drugim riječima, Đurašević je, i to uspješno, ako je za vjerovati njegovu izvještaju, pred očima neslutjećeg kapetana iz Boke evocirao u šesnaestom stoljeću dobro znanu sliku Dubrovnika kao slobodne republike.

Ovaj diplomat nije bio ni prvi ni posljednji koji je o Dubrovniku govorio na taj način. Njegove riječi samo su eho, sažeta formulacija jedne moćne tradicije. Slika Dubrovnika kao slobodne republike javlja se uvijek iznova u najrazličitijim dokumentima, u gotovo svim trenucima kada su stari Dubrovčani govorili o sebi i o svome gradu. U Dubrovniku je *libertà* (*libertas*) postala općim mjestom, a govor o njoj istinskim kulturnim “dugim trajanjem” (*longue durée*). Cilj ovog rada je napisati povijest tog dubrovačkog govora o “slobodi” u kasnom srednjem vijeku, počevši od njegovih prvih javljanja sve do trenutka kada je prozeo čitavu kulturu grada-države postavši temeljnim lajtmotivom u svakom dubrovačkom autoportretu. To zapravo znači ispitati dvije stvari: prvo, sagledati najrazličitija značenja riječi *libertas* i njihove promjene kroz vrijeme; drugo, pratiti promjene u društvenom i kulturnom kontekstu govora o njoj, odnosno mjene onih pojedinaca, grupa i institucija koji su o *libertas* govorili, različitih svrha kojima je taj govor služio, publika kojima je bio upućen te različitih okolnosti u kojima se javljao. Sve u svemu, cilj ovog rada je prikazati način na koji je govor o “slobodi” u Dubrovniku postao skupom samorazumljivosti koje se prenose kroz generacije. Najjednostavnije rečeno, njegov je cilj da se rasvijetli ona stara i moćna tradicija koja stoji iza Đuraševićevih riječi.

Prve “slobode” Dubrovnika (do 1358. godine)

“Sloboda” se kao motiv javlja već u najstarijim zapisnicima dubrovačkih vijeća iz prve polovine 14. stoljeća. I odmah postaje jasna jedna važna stvar, koja će za govor o njoj vrijediti kroz sva kasnija stoljeća dubrovačke povijesti. Naime, ne radi se o singularu nego o pluralu: radi se o “slobodama”, a ne o

“slobodi”. Čak i u šturom jeziku najstarijih službenih dokumenata iza riječi *libertas* ili *franchigia* krije se čitav niz različitih značenja.

Jedno od tih značenja pokazuje se u na prvi pogled začudnom kontekstu - kada je riječ o dubrovačkoj trgovini i položaju Dubrovčana u stranim zemljama. Godine 1302. Veliko vijeće ovlašćuje svoga poslanika da u Konstantinopolu “podsjeti na slobodu Dubrovčana”; 1325. godine dubrovački konzul kod srpskog kralja zadužen je da se brine za “sva prava, slobode i slobostine dubrovačke komune”; 1344. godine Malo vijeće saznaje kako neki Petrus de Babalio ometa dubrovačku trgovinu solju i izjavljuje da je to “na veliku štetu rečenoga grada i protiv njegove slobode”.² Što *libertas* ili *franchigia* u ovim i sličnim slučajevima znači prilično je jasno: različite povlastice koje je Dubrovnik uživao na teritorijima stranih vladara, poput oslobođenja od carina ili prava na vlastito sudovanje u međusobnim sporovima dubrovačkih trgovaca.³ U beskrajnom nizu povelja koje su Dubrovčani kroz stoljeća primali, kao i u dubrovačkim pozivanjima na njih, privilegirani položaj dubrovačkih trgovaca označavao se izrazima poput *immunitates et libertates, omnia et singula priuilegia, libertates et immunitates dicte ciuitatis* ili *omnes libertates et prerogatives*.⁴ Jednako tako, no nešto rjeđe, *libertas/franchigia* u dokumentima može stajati i za povlastice koje je sâm Dubrovnik dodijeljivao svojim građanima.⁵

² *Monumenta Ragusina, Libri Reformationum*, V., ur. Josip Gelcich. Zagabriae: Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, JAZU, 1897: 43; 184; *Monumenta Ragusina, Libri Reformationum*, I., ur. Josip Gelcich. Zagabriae: Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, JAZU, 1879: 158.

³ Još neki primjeri sličnog govora o “slobodi” iz ranog razdoblja su: *Monumenta Ragusina*, I: 248, 250; Jorjo Tadić, *Pisma i uputstva Dubrovačke Republike*. Beograd: SKA, Zbornik za istoriju, jezik i književnost Srpskog naroda, III od., knjiga 4, 1935: 153, 223; Josip Gelcich i Lajos Thalloczy, *Diplomatarium relationum reipublicae ragusanae cum regno Hungariae*. Budapest: Kiadja a m. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága, 1887: 62, 64, 361, 385, 386, 406, 561, 563.

⁴ Samo neki primjeri iz 14. i 15. stoljeća su: Jovan Radonić (ur.), *Dubrovačka akta i povelje*, I/1. Beograd: SKA, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, 1934: 118, 120-122, 178-179, 413; Jovan Radonić (ur.), *Dubrovačka akta i povelje*. I/2. Beograd: SKA, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, 1934: 569, 602, 711.

⁵ U tom smislu *libertas* se javlja već u statutu, *Statut grada Dubrovnika*, ur. Mato Kapović. Dubrovnik: Historijski Arhiv Dubrovnik, 1990: 458, 476-477. Uz gospodarske povlastice, spomeni “slobode” dane pojedincima od dubrovačke vlasti označavaju njihovu oslobođenost od građanskih dužnosti poput čuvanja straže, što je jasno izraženo u tipičnoj frazi *fuit factus liber et exemptus ab infrascriptis honeribus et factionibus* (*Monumenta ragusina, Libri Reformationum*, II, ur. Josip Gelcich. Zagreb: Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, sv. 13, JAZU: 60-61). Naravno *libertas/franchigia* ima još jedno starije, elementarnije značenje. Za primjere gdje se *franchus* ili *liberus homo* javlja kao suprotnost terminima *servus* ili *ancilla*, vidi: *Statut grada Dubrovnika*: 404, 405, 406, 407.

Ono što je zajedničko svim ovim spomenima slobode, dolazili oni od stranaca ili Dubrovčana samih, jest da “sloboda” u osnovi znači *privilegij*. “Sloboda” je oslobođenost od uobičajenih obaveza, odnosno imunitet ili autonomija dodijeljena od neke više vlasti.

No, uz to što označava - najčešće gospodarske - privilegije, “sloboda” u zapisnicima dubrovačkih vijeća često stoji za još jednu sličnu stvar. U odredbama svih triju gradskih vijeća često se javljaju tipične formule poput *de dando libertatem, comissum fuit et data libertas* ili pak *cum illa libertate*.⁶ Ove formulacije koriste se kada jedno komunalno tijelo, uglavnom Veliko vijeće ili Senat, zadužuje neko drugo, najčešće Malo vijeće ili specifične *oficijale*, da izvrši neku konkretnu zadaću poput pisanja pisama stranim vladarima, organiziranja straža, dovoza žita u grad i slično. U svim ovakvim odredbama događa se u osnovi isto: “sloboda” označava ovlaštenje da se izvrši konkretan politički čin, koji se “daje” ili prenosi sa širih na uža, “egzekutivna” tijela komune.

Ova dva značenja riječi “sloboda” - *libertas* kao povlastica ili pak kao ovlaštenje za konkretnu akciju dano od višeg komunalnog tijela - javljaju se u konzervativnom jeziku službenih dubrovačkih dokumenata počevši od ranog 14. stoljeća sve do pada Republike. Oba su bliska uobičajenom značenju termina *libertas* u srednjovjekovnoj pravnoj teoriji i praksi, gdje “sloboda” označava izuzetost od uobičajenih obaveza ili pravo na određenu djelatnost - općenito *privilegij* koji je dodijeljen od nadređene vlasti. Drugim riječima, službeni jezik dubrovačkih dokumenata vrlo često samo odražava klasičnu srednjovjekovnu definiciju slobode shvaćene kao *permissio principis*.⁷

Ovaj rad bavi se slučajevima u kojima takvo klasično shvaćanje prestaje biti dovoljno. Naime, s vremenom se u dubrovačkim izvorima - i to prvenstveno u trenucima krize, kada rutinski vokabular više ne dostaje - javljaju spomeni *libertas* sa drugačijim, mnogo manje konvencionalnim značenjem. Već u ranom 14. stoljeću postoje slučajevi gdje riječ “sloboda”, iako i dalje u vezi sa svojim uobičajenim značenjem povlastice, ipak možda nosi nešto općenitiji i politički relevantniji smisao. Jedan zanimljiv primjer nalazi se u zapisnicima iz 1319. godine kada je Malo vijeće, po uputi umoljenih odgovarajući na zahtjev srpskog

⁶ Formulacija *libertati(!) date comitibus* javlja se već u statutu, *Statut grada Dubrovnika*: 481. Samo neki od brojnih primjera iz najstarijih zapisnika vijeća nalaze se u: *Monumenta Ragusina*, I: 6, 38, 141, 266, 272, 278; *Monumenta Ragusina* II: 168, 169, 179, 264, 269, 306, 319.

⁷ Za slobodu kao *permissio principis*: Philip Jones, *The Italian city-state*. Oxford: Clarendon Press, 1997: 353; Alan Harding, »Political liberty in Middle ages.« *Speculum* 55 (1980): 423-443.

kralja da se izruči neki njegov dužnik, trebalo “lijepim, poniznim i nježnim riječima” kralju saopćiti “da sloboda koju komuna Dubrovnika ima i uvijek je imala, treba biti poštovana i održavana, jer na gore rečeni čin (tj. predaju dužnika) nismo obvezani ni zakonom ni običajem...”⁸ Drugi, također indikativan primjer, iz 1326. godine, pokazuje da se *libertas* Dubrovnika mogla braniti ne samo naspram stranih vladara, nego i vlastitog - Venecije. Naime, u grad je stiglo duždevo pismo kojim se naređivalo da se od dobara određenog firentinskog trgovca zaplijeni vrijednost do 50 libri kao jamstvo da će se on u određenom roku pojaviti pred mletačkim *oficijalima* i odgovarati za neki svoj prijestup. Okolnosti nisu posve jasne, no čini se da je pretjerano revan mletački *comes*, pošto se dobra tog trgovca nisu mogla pronaći, zahtijevao da ovaj kao jamstvo položi čak 500 libri. Dubrovačko Vijeće umoljenih odlučilo je da se *comesu* to ne dopušta, jer “bi bilo protiv slobode grada”, te da knez smije samo, ukoliko se trgovčeva dobra pronađu, učiniti kako je duždevo pismo nalagalo.⁹

Iako je iz ovakvih fragmenata nemoguće precizno rekonstruirati značenje pojma *libertas*, ipak se čini da postoji svojevrsan pomak u njegovu značenju. Kao prvo, čini se da ovdje “sloboda” ima jasne političke konotacije, označavajući autonomiju Dubrovnika, a ne više bilo koji oblik privilegija. Kao drugo, tako politički akcentuirana “sloboda” je nešto što nije vezano uz konkretna komunalna tijela ili položaj Dubrovčana u stranim zemljama, nego, vrlo važno - uz grad kao cjelinu.

⁸ ...*ut libertas et franchigia quam comune Raugii semper habuit et habet mani tenere et observetur quod ad predicta facienda non tenemur de iure vel de consuetudine...* (*Monumenta Ragusina*, V: 157). Ovaj slučajevocira još jedno važno značenje izraza “sloboda” u srednjovjekovnom Dubrovniku: pravo azila u gradu. Koliko god imalo ozbiljne političke konotacije, ovo značenje “slobode” od samog početka ima relativno neovisan razvitak, vidljiv i kroz činjenicu da se za “slobodu” u najužem političkom smislu uglavnom koristi termin *libertas/libertà* dok se za pravo boravka i zaštite u gradu češće koristi izraz *franchigia/franchisia*. Nažalost, za govor o tom aspektu “slobode” u ovom radu jednostavno nema prostora, jer pitanje dubrovačke *franchigia/franchisia* zahtijeva posve zasebnu studiju. Za osnovne informacije i primjere, vidi: Ilija Mitić, *Dubrovačka država u međunarodnoj zajednici*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 2004: 46-51; Ilija Mitić, »Imigracijska politika Dubrovačke Republike s posebnim obzirom na ustanovu svjetovnog azila.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU u Dubrovniku*, 17 (1979): 125-163.

⁹ ...*quod idem dominus comes non potest nec permictatur sibi cogere ipsum Johanem, de dando sibi dictam securitatem seu fideiussionem, et quod esset contra libertatem et franchigiam civitatis, set si reperiri potest de bonis suis, possint ipsa facere sequestrari, secundum formam dictarum licterarum et precipere eidem quod infra terminum competentem debeat comparere coram dictis officialibus ad excusandum de predictis secundum formam dictarum licterarum* (*Monumenta Ragusina*, V: 208).

Ipak, trenutak u kojem Dubrovčani definitivno progovaraju o svojoj “slobodi” na posve nov način je prijelomna 1358. godina.¹⁰ Naime, u uputi izdanoj od Velikog vijeća poslanicima ugarskome kralju Ludoviku zaduženima za pregovore o statusu grada unutar ugarsko-hrvatskog kraljevstva nalazi se jedna nimalo bezazlena misao. Dubrovačkim zastupnicima rečeno je da pred kraljem trebaju: “obraniti slobodu zemlje (*tera*) te, obranivši slobodu zemlje, podvrgnuti mu zemlju.”¹¹ Što je ova obrana *libertade de la tera* konkretno značila otkriva ostatak upute. Poslanici su trebali zahtijevati značajnu autonomiju unutar Ugarsko-hrvatskog Kraljevstva, ograničenu samo plaćanjem godišnjeg tributa, obavezom davanja male vojne pomoći, ugošćivanja kralja i nizom simboličnih znakova pripadanja kraljevstvu. No, ono zaista zanimljivo jest sama formulacija što je zadaća poslanika, jer otkriva mnogo o tome kako su dubrovački vijećnici razumjeli prijelaz Dubrovnika iz mletačke pod ugarsku vlast. Treba imati na umu da Dubrovnik, za razliku od drugih dalmatinskih gradova, nije nikada prije bio pod vlašću ugarsko-hrvatskih kraljeva te stoga nije posjedovao pravni presedan, odnosno stari privilegij izdan od Arpadovića, na koji se u pregovorima mogao pozivati.¹² Ipak, čini se da njegova pozicija u očima dubrovačkih vijećnika uopće nije bila loša. Grad se, u naizgled paradoksalnoj formulaciji upute, treba podvrći kralju tek nakon što je njegova sloboda “obranjena”. Ova misao ima dalekosežne implikacije, za koje je teško vjerovati da ih vijećnici nisu bili svjesni. Ako podvrgavanje ugarskome kralju slijedi tek nakon “obrane slobode”, tada je “sloboda” *bitno neovisna* o višoj vlasti. *Libertas* ne ovisi o milosti ili privilegiju ugarskoga kralja: Dubrovnik je, po riječima Velikog vijeća, bio “slobodan” i *prije* Ludovikova privilegija.

¹⁰ Za kontekst i značaj 1358. godine, vidi: Zdenka Janeković-Römer, *Višegradski ugovor. Temelj Dubrovačke republike*. Zagreb: Golden Marketing, 2003; Branišlav M. Nedeljković, »Položaj Dubrovnika prema Ugarskoj (1358-1460).« *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu* 15 (1967): 447-463; Vinko Foretić, »Godina 1358 u povijesti Dubrovnika.«, u: *Studije i rasprave iz hrvatske povijesti*. Split: Književni krug Split, Matica Hrvatska Dubrovnik, 2001: 229-254; Dušanka Dinić-Knežević, *Dubrovnik i Ugarska u srednjem veku*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Monografije, knjiga 28, 1986: 16-21; Milorad Medini, *Dubrovnik Gučetića*. Beograd: SAN, 1953: 61-78; Bariša Krekić, *Dubrovnik in the 14th and 15th centuries: a city between the east and west*. Norman: University of Oklahoma Press, 1972: 40-42; Robin Harris, *Dubrovnik: a history*. London: Saqi, 2003: 62-66. Opsežno o međunarodnom položaju Dubrovnika nakon 1358: I. Mitić, *Dubrovačka država u međunarodnoj zajednici*: passim.

¹¹ ...di defender la libertade dela tera et abiando defeso la libertade de la tera, a sometter la tera a lui. Antonije Vučetić, »Spomenici dubrovački.« *Srd* 5 (1906): 458. Uputa je izdata 11. aprila 1358.

¹² Za skicu načelne dubrovačke pozicije u pregovorima, vidi: Z. Janeković-Römer, *Višegradski ugovor*: 70. Sama činjenica da Dubrovnik pregovara s kraljem izdvaja ga između ostalih dalmatinskih gradova kojima je Ludovik jednostranim aktom odredio status (B. M. Nedeljković, »Položaj Dubrovnika prema Ugarskoj (1358-1460).«: 459).

Da se u uputi iz 1358. ne radi o slučajnom izboru riječi svjedoči još nekoliko značajnih detalja. Naime, u nastavku spomenute rečenice o “obrani slobode” dubrovačkim pregovaračima je rečeno da pokušaju podložiti grad *samo* Ludoviku, a tek ukoliko “se to neće moći” da ga podvrgnu i njemu i njegovim nasljednicima.¹³ Teško je reći što su točno pod ovim mislili dubrovački vijećnici, ali je vjerojatno plan bio da Dubrovnik nakon Ludovikove smrti dobije priliku iznova pregovarati s njegovim nasljednicima o svome statusu, čime bi se *de facto* potvrdilo njegovo pravo na odlučivanje o vlastitoj sudbini, zapravo njegov neovisni politički subjektivitet. Naravno, pred pobjedničkim kraljem to nije prošlo: grad je Višegradskim ugovorom podvrgnut i Ludoviku i njegovim nasljednicima. Ipak, čak i pošto su morali pristati na ovo, Dubrovčani su se i dalje trudili postići za Ludovika neprihvatljivu količinu “slobode”. Kao što je očito iz koncepta, tj. prvog nacрта Višegradskog privilegija, mada su se sami poslanici zakleli na vjernost i Ludoviku i njegovim nasljednicima, odbijali su nešto vrlo znakovito - prihvatiti obavezu da se svi Dubrovčani zakunu da će “zauvijek” (*perpetuo*) čuvati vjernost kralju i kasnijim kraljevima Ugarske.¹⁴ Iako su na kraju prihvatili i taj kraljev zahtjev, već 1358. dubrovački vlastodršci vuku neke poteze koji, najblaže rečeno, nisu u suglasju sa upravo ugovorenim odnosom naspram ugarske krune. Tako, na primjer, u oktobru 1358. godine Veliko vijeće određuje da se u svim postojećim primjercima statuta izraz *ad honorem domini ducis et communis Veneciarum* zamijeni frazom *ad honorem et augmentum communis Ragusii*.¹⁵ Usprkos tome što je iz Višegradskog ugovora kristalno jasno da su Dubrovčani podanici ugarskog kralja, njegovi *fideles* koji su mu se nedavno zakleli na “vječnu” vjernost, u ovoj odredbi se - iako je to apsolutno za očekivati - ugarski kralj uopće ne spominje. Dio statuta u kojem se formulacija *ad honorem et augmentum communis Ragusii* i slični izrazi najčešće javljaju njegova je važna druga knjiga koja sadrži zakletve

¹³ ...et abiando defeso la libertade de la tera a sometter la tera a lui et se a luy non se porà et vuy la sometè a luy et a so filio maschollo ovel femena cholly paty infra scri(t)ty ouel a so uero filio de so frar Stefano vr(?) e questo lagemo de la in go. in lo albitrio delly ambaxsador(i) (A. Vučetić, »Spomenici dubrovački.«: 458).

¹⁴ U ispravi, kao prvi među zahtjevima za koje su dubrovački poslanici tvrdili da ih nemaju ovlaštenja prihvatiti, Ludovik spominje i traži ...*in primis, quod fidelitatem quam supradicti vestri procuratores et sindici nobis, filio vel filiis aut nepoti iuraverunt, vos nobis et ipsis ac quibuslibet nostris successoribus perpetuo iurare debeatis et servare*. Za latinski tekst koncepta, vidi: Z. Janeković-Römer, *Višegradski ugovor*: 25.

¹⁵ *Monumenta Ragusina* II: 247-248; B. M. Nedeljković, »Položaj Dubrovnika prema Ugarskoj (1358-1460).«: 459; Z. Janeković-Römer, *Višegradski ugovor*: 86.

različitih dubrovačkih *oficijala*.¹⁶ Drugim riječima, dalekosežna posljedica ove odredbe je to da po temeljnom dubrovačkom pravnom dokumentu niti jedan od dubrovačkih *oficijala*, počevši od rektora sve do najnižih službi, nije bio eksplicite obvezan na vjernost ugarskome kralju, nego jedino i samo općini grada Dubrovnika. Slično, vrlo znakovito ignoriranje vlastita “suverena” pokazuje se u još jednom dubrovačkom običaju. Dok Zadar i ostali dalmatinski gradovi u intitulaciji svojih akata od 1358. godine nadalje redovno spominju ugarskoga kralja, u dubrovačkim aktima spominju se samo gradski rektori, a nikada ugarski kralj.¹⁷ Svi navedeni primjeri otkrivaju da, usprkos patetičnim deklamacijama podaničke vjernosti u diplomaciji i povremenom izvršavanju podaničkih obaveza, već od 1358. godine u Dubrovniku postoji tendencija da se odnos naspram Ugarske interpretira manje kao odnos “vječnog” podaništva, a više kao o ugovor o zaštiti ili čak savezu dvaju barem potencijalno neovisnih država.

Sve u svemu, 1358. godina označava početak stvaranja moćnog dubrovačkog autoportreta. Period ugarske vrhovne vlasti (1358-1526) - tema nekoliko sljedećih poglavlja - nije samo vrijeme afirmacije faktičke neovisnosti Dubrovnika, nego je isto tako i vrijeme nastanka njene iznimno bogate “mitologije”. Naravno, prva velika tema dubrovačke politike, a nešto kasnije i kulture ove epohe, određenje je odnosa grada spram Ugarskog Kraljevstva. Iako retorika “vjernosti” ugarskome kralju i kruni traje sve do katastrofe na Mohaču 1526. godine, porijeklo, priroda i doseg te “vjernosti” podlegli su vrlo zanimljivu novom tumačenju s kojim Ludovik Anžuvinač teško da bi se složio. To redefiniranje dubrovačke pozicije spram Ugarske bilo je dobrim dijelom utemeljeno na svojevrsnoj historijskoj perspektivi, odnosno na vrlo slobodnom interpretiranju onoga što se zaista desilo 1358. godine. Dubrovačka *libertas* svoj legitimitet počela je vući iz povijesti; “sloboda” je dobila (pseudo)historijsko utemeljenje. Ovo usvajanje historijskog pristupa pri tumačenju političkog statusa Dubrovnika vodilo je s vremenom k jednoj još krupnijoj stvari - drastičnom redefiniranju čitave dubrovačke prošlosti u duhu “slobode”, odnosno stvaranju nove slike povijesti grada koja je odgovarala njegovoj rastućoj samosvijesti. No, uz to što je dobila povijesnu dimenziju, *libertas* je u ovoj epohi poprimila snažne republikanske i aristokratske konture. “Sloboda” nije značila samo odsustvo

¹⁶ Za neke takve promjene u drugoj knjizi, vidi: *Statut grada Dubrovnika*: 288, 290, 291, 293, 304, 305, 309.

¹⁷ B. M. Nedeljković, »Položaj Dubrovnika prema Ugarskoj (1358-1460)«, 459.

vanjskog utjecaja u vladavinu gradom, dakle njegovu faktičku neovisnost, nego je istovremeno označavala i život pod republikanskim institucijama. Istinska “sloboda” bila je moguća samo u republikanskom poretku, koji je kroz svoje institucije omogućavao većini ljudi da žive u sigurnosti i miru, a privilegiranoj vlasteoskoj manjini i nešto mnogo više - da svoju “slobodu” realiziraju kao *cives* kroz sudjelovanje u političkom životu grada. Konačno, u ovom periodu Dubrovnik je bio suočen sa situacijom nepoznatom drugim gradovima-državama, situacijom koja je vjerojatno ipak bila najveći izazov sve artikuliranoj ideologiji dubrovačke “slobode”. Već od 40-tih godina, a osobito u drugoj polovici 15. stoljeća, Dubrovnik je bio suočen s potrebom da i sebi i kršćanskome svijetu objasni odnos daleko neugodniji od onog naspram Ugarske - svoju poziciju haračara Osmanskog Carstva.

No, ugarski period nije donio samo niz novih momenata u značenju dubrovačke *libertas*, nego i zanimljive promjene u socijalnom i kulturnom kontekstu govora o njoj. Ako su u ranom 14. stoljeću o “slobodi” govorili isključivo vlastodršci, u kasnijem periodu *libertas* postaje temom nove vrste “govornika”, poput dubrovačkih humanista, povjesničara ili pjesnika. Jednako tako mijenjaju se i situacije i okolnosti u kojima se motiv “slobode” javlja. Ako se u 14. stoljeću o “slobodi” u njenom užem političkom značenju govorilo isključivo u situacijama krize, kada je bila na neki način ugožena - od mletačkog *comes*-a, srpskog ili ugarskog kralja - u kasnijem periodu o *libertas* se govori i kada se pokušava glorificirati Dubrovnik, u ceremonijalnim prigodama poput javnih govora ili pak rastućoj literaturi s ciljem slavljenja grada. S ovim je vezana i promjena u svrsi govora o slobodi. Dok je u ranijem razdoblju spomen “slobode” imao mobilizacijsku svrhu - ona je bila program i vrijednost, nešto što treba “braniti” - s vremenom govor o njoj zadobiva i niz drugih svrha, postajući patriotskim toposom, sredstvom legitimacije aristokratske vladavine ili dijelom političke edukacije vlastele. Konačno, u epohi ugarske vlasti mijenja se publika, odnosno oni kojima je govor o *libertas* upućen. Osobito u 15 stoljeću, “sloboda” - posve u skladu sa svojim novim svrhama - postaje motivom koji se kroz razne forme srednjovjekovne “javne sfere” poput rituala, književnosti, govorništva ili čak likovnosti (npr. Orlandov kip) predočuje najširim slojevima gradske populacije kao i obrazovanoj europskoj publici. Čitav ovaj skup ozbiljnih promjena u sadržaju i sociokulturnom kontekstu govora o “slobodi”, promjena koje će *libertas* učiniti općim mjestom dubrovačke kulture, može se sažeti u jednu rečenicu koja je najbolji uvod za ono što slijedi. U Dubrovniku kasnog srednjeg vijeka “sloboda” je postala mitom.

“Vjerna sloboda” i “slobodna vjernost”: Dubrovnik i Ugarska do sredine 15. stoljeća

Uspom “slobode” do ključnog motiva dubrovačke političke kulture bio je usko vezan uz promjene političkog konteksta grada. Epoha Ludovika Anžuvinca (1358-1382), premda vrijeme afirmacije faktičke neovisnosti Dubrovnika, istovremeno nije donijela mnogo u pogledu formuliranja diskursa o *libertas*. Za govor o “slobodi” nije bilo pretjerane prigode, a zapravo ni potrebe. Ludovik je osigurao prosperitet i relativnu sigurnost čitavoj Dalmaciji i Dubrovniku, istovremeno ne zadirući ozbiljno u novostečenu samoupravu grada.¹⁸ Stoga se pod snažnim kraljem, čija se prisutnost u Dalmaciji itekako osjećala, o “slobodi” govori rijetko, a ako ju se i spominje, tada se ona uglavnom javlja u prikladnom “rojalističkom” ruhu. Dobar primjer ovakve retorike Dubrovčana kao kraljevih “vjernih” ili “podanika” (*fideles et subditi*) nalazi se u pismu dubrovačke vlade nepoznatom adresatu iz 1371. godine, u kojemu se Ludovik spominje kao “naš prirodni gospodar koji nam je podario rečene slobostine (*libertates*) i milosti.”¹⁹ Ipak, primjeri po kojima bi *libertas* mogla značiti nešto više od kraljeve povlastice javljaju se i u ovom periodu, ali - vjerojatno ne slučajno - prvenstveno u međusobnoj komunikaciji samih Dubrovčana. Tako, na primjer, poslaniku u Zadar 1362. godine, koji je na kraljev zahtjev nosio dubrovački pečat da bi se njime potvrdio Ludovikov ugovor s austrijskim vojvodom, u uputi je rečeno da pokuša pročitati taj ugovor i ako u njemu ne otkrije nešto “protiv naše slobode” da učini što kraljev izaslanik želi.²⁰ I nakon Ludovikove smrti Dubrovčani se ponašaju kao lojalni podanici ugarske krune, tražeći i dobivajući potvrdu svojih povlastica - *omnia et singula priuilegia, libertates et immunitates dicte ciuitatis nostre Ragusii* - od njegove nasljednice kraljice Marije, a uskoro i od Karla Dračkog.²¹

¹⁸ Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje. Prostor, ljudi, ideje*. Zagreb: Školska knjiga, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog Fakulteta u Zagrebu, 1997: 80-85; Z. Janeković-Römer, *Višegradski ugovor*: 86-116.

¹⁹ ...*dominus noster naturalis, qui concessit nobis dictas libertates et gratias* (J. Tadić, *Pisma i uputstva Dubrovačke Republike*: 223).

²⁰ ...*si inveneris novitatem in illa cata, quam si non contra nostram libertatem, debes facere voluntatem ipsius domini Catonis* (J. Tadić, *Pisma i uputstva Dubrovačke Republike*: 103). Sličan primjer je uputstvo Đivu Gunduliću kod Vojislava Vojnovića iz srpnja 1359. godine. Ako Vojnović pita o nekim štetama koje su mu nanijeli Dubrovčani, poslaniku je rečeno da odgovori *per lo melior modo che tu say et puoy, deffendendo la libertade della terra* (J. Tadić, *Pisma i uputstva Dubrovačke Republike*: 2).

²¹ J. Radonić, *Dubrovačka akta i povelje*, I/1: 121; J. Gelcich i L. Thalloszky, *Diplomatarium*: 108.

Slika se bitno mijenja u burnim vremenima Sigismunda Luksemburškog (ugarski kralj 1387-1437).²² Jednostavno rečeno, ono što je Dubrovčane natjeralo da početkom 15. stoljeća počnu eksplicite govoriti o svojoj “slobodi” bio je niz sve dramatičnijih kriza koje su prijetile njihovoj neovisnosti. Već epizoda s Ladislavom Napuljskim, Sigismundovim takmacem i pretendentom na ugarski tron, kojega je početkom 15. stoljeća priznao ostatak Dalmacije, prisilila je Dubrovčane da progovore o svom odnosu spram ugarske krune. Odgovarajući na njegov zahtjev da ga prizna za kralja, dubrovački se Senat branio striktnim legalizmom, tvrdeći da oni ne mogu birati kralja, te da će priznati samo onoga koji bude nosio “svetu krunu” (*sacra corona*).²³ S druge strane, Sigismundovu stvar propagirali su s jednostavnim i uvjerljivim argumentom koji rječito ilustrira dubrovačko shvaćanje ugarskog pokroviteljstva. Godine 1403., u uputi kapetanu dubrovačkih lađa tijekom rata s bosanskim kraljem Ostojom, rečeno je da Kotorane pokuša nagovoriti da priznaju Sigismunda naglasivši kako će “moći ostati slobodni pod njegovim imenom”.²⁴

Ipak, situacija s Ladislavom bila je tek uvod. Ono što je definitivno natjeralo Dubrovčane da počnu na nov način govoriti o svojoj “slobodi” i da je pretvore u veliki urbani “mit”, bila je najveća kriza ranog 15. stoljeća: nagla venecijanska ekspanzija na istočnoj obali Jadrana. Radilo se prvenstveno o strahu da će ih u igrama moći velikih sila, tijekom niza uglavnom neuspješnih mirovnih pregovora, Sigismund predati Veneciji - najvećem učitelju, ali i najvećem neprijatelju starog Dubrovnika.

Uputa poslanicima kralju Sigismundu iz svibnja 1413. godine jasno ocrtava atmosferu epohe. Što se tiče glasina o tome da ih kralj želi predati Veneciji, poslanici su trebali reći: “Naš presvijetli gospodar... grad Dubrovnik pripada Bogu i vašoj kruni. Vaša prejasnost zna da je on slobodan te da ga je sveta

²² Za pregled političke situacije i odnosa spram Ugarske u Sigismundovo vrijeme, vidi: Zrinka Pešorda, *Odnos Dubrovnika prema ugarskoj kruni i kralju u vrijeme Sigismunda Luksemburškog (1387-1438)*, neobjavljeni magistarski rad na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, 2001; Zrinka Pešorda, »Kruna, kralj i Grad: odnos Dubrovnika prema ugarskoj kruni i vladaru na početku protudvorskog pokreta.« *Povijesni prilozi* 26 (2004): 19-39; D. Dinić-Knežević, *Dubrovnik i Ugarska*: 72-105; Vinko Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808.*, I. Zagreb: Nakladni Zavod Matice Hrvatske, 1980: 166-178.

²³ J. Gelcich i L. Thalloczy, *Diplomatarium*: 119, 136; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808.*, I: 169-170.

²⁴ Dubrovački poslanici Kotoranima su trebali reći: *...come parenti et amixi ve consigliemo et confortemo a levar le insegne del ditto nostro signor et tornar a la sua debita fedelta, che mo porete romagnir liberi soto lo so nome* (J. Gelcich i L. Thalloczy, *Diplomatarium*: 146).

uspomena vašega oca (kralj Ludovik, op. aut.) primila ka kruni Ugarske sa određenim milostima, privilegijima te zakletvom danom sa čitavom Ugarskom da će ga čuvati i braniti od svakoga.” Poslanici su potom, nakon naglašavanja dubrovačke vjernosti kroz proteklo burno razdoblje, trebali plasirati zapravo nimalo bezazlenu misao: “Stoga... ga (Dubrovnik) vaša prejasnost ne može ostaviti niti otuđiti, već nas je obvezna braniti kao dio krune”.²⁵ Već ovdje se u naznakama pojavljuje novo shvaćanje odnosa Dubrovnika i Ugarske, shvaćanje koje se u svom punom sjaju otkriva ukoliko poslanici shvate da Sigismund doista misli predati Dubrovnik Mlecima. Tada su trebali reći: “Naš prejasni gospodar, mi protestiramo pred Bogom, čitavim svijetom i vašim Veličanstvom, protestiramo pred krunom Ugarske, svećenstvom i plemstvom čitave Ugarske, (izjavljujući) da mi ne oslobađamo vašu krunu od toga da je obvezna braniti nas od svakoga, već nas vaše Veličanstvo otpušta protiv naše volje i mimo svake naše suglasnosti, bez naše krivice i razloga”. Zatim su “na svaki način” trebali od kralja isposlovati povelju čiji je sadržaj trebao biti sljedeći: “Mi Sigismund milošću Božjom kralj, itd. Pošto Dubrovčani, vjerni naše krune, nisu pristali da ih napustimo ili otuđimo na bilo koji način, ne oslobađajući nas od toga što je naša kruna obvezana da ih brani od svakoga, izjavljujemo da ih protiv njihove volje puštamo slobodne i kao slobodne ljude u njihovoj punoj slobodi sa njihovim gradom Dubrovnikom i njegovim distriktom”.²⁶

²⁵ *Serenissimo signor nostro... la citade de Ragusa e de Dio e dela vostra corona. La vostra serenidade sa, che quella e libera, la qual sacra memoria del vostro padre la recevi ala corona d Ungaria con certe gratie, privilegii et sacramenti con tuta Hungaria a mantegnirne et defender de ogni zente. Nakon isticanja dubrovačke vjernosti: Per tanto ...la vostra serenidade non ne po lassar ne allienar, anzi tenuta a defender nui como membro dela corona (J. Radonić, Dubrovačka akta i povelje, I/1: 218-219).*

²⁶ *Serenissimo signor nostro, nui reclamemo a Dio, a tuto el mondo et ala vostra Maiesta, reclamemo ala corona de Hungaria, a prelati, baroni de Hungaria tuta, che nui non liberemo la vostra corona de quello che ella e tenuta a diffenderne de ogni zente, ma la vostra Maiesta contra nostro voler et contra ogni nostro consentir, senza nostra colpa e casone ne lassa. E procurati per ogni modo de obtegnir una lettera dela soa Maiesta cum bolle in autentico e cum testimonii de multi boni homini in questa forma: Nuy Sigismondo per la Dio grazia etc. Conzo sia che li Ragusini, fideli dela nostra corona, non consentiva che nui li abandonissemo over alienissimo per alguno modo, non ne liberando de quello che la nostra corona e tenuta a quelli de defender de ogni zente, confessemo che contra lor voler li lassemo liberi et como liberi homini in la soa piena libertade con la soa citade de Ragusii et distreto (J. Radonić, Dubrovačka akta i povelje, I/1: 219). Za interpretaciju ove upute i njena povijesnog konteksta, vidi: V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808.*, I: 318.*

Sigismund vjerojatno nikada nije bio suočen s takvim nevjerojatnim zahtjevom. Ipak, to ne umanjuje značenje ovoga teksta, u kojem je u nekoliko rečenica sažeto dubrovačko viđenje odnosa grada naspram Ugarske početkom 15. stoljeća.²⁷ Treba obratiti pažnju na vokabular koji Dubrovčani koriste da opišu odnos Dubrovnika i ugarskoga kralja: oni govore o tome da ih on “*ne može otuđiti ni pustiti*”, da oni “*ne pristaju*” da ih se otuđi, da ga oni “*ne oslobađaju*” od obaveze da ih brani. Ovdje se pokazuju dvije važne stvari: kao prvo, kralj zapravo ne može raspolagati Dubrovnikom po svojoj volji; kao drugo, on naspram Dubrovnika ima određenu obavezu, duguje mu zaštitu, a od te dužnosti ga “osloboditi” mogu jedino Dubrovčani sami. Ukoliko pak Sigismund drastično prekrši svoju zaštitničku obavezu spram grada, odnosno ukoliko ga odluči predati Veneciji, događa se nešto iznimno zanimljivo. Ponukani Sigismundovim nepoštivanjem vladarskih obaveza, Dubrovčani tada - iako “protiv svoje volje” - zapravo *raskidaju* ugovor s Ugarskom krunom. I tu dolazi najradikalnija poanta ovih nikada izrečenih riječi. Ukoliko to zaista bude potrebno, Dubrovčani su spremni biti “u svojoj punoj slobodi”, odnosno postati i *de iure* neovisna republika bez ikakva, čak i formalna vrhovnog gospodara.

U ovom tekstu odnos Dubrovnika i Ugarske tumači se kao ugovor o zaštiti dviju barem potencijalno “suverenih” država. Podložnost i vjernost Dubrovčana ugarskome kralju možda jest “vječna”, ali je isto tako i uvjetna - ona traje samo dok se kralj pridržava svojih zaštitničkih obaveza. Stoga, u dubrovačkom tumačenju značenje vjernosti Ugarskoj prolazi paradoksalni obrat. Iz izraza podložnosti i podaništva Dubrovnika vjernost se pretvara u nešto posve suprotno - u izraz njegove “slobode”.

Ovo jasno potvrđuje jedno dubrovačko pismo Sigismundu iz 1426. godine. Situacija je bila donekle slična onoj iz 1413. Kralj je za mirovnih pregovora s Venecijom uputio pismo Dubrovčanima s pitanjem žele li da njihov grad bude uključen u mirovni ugovor. Dubrovački odgovor je fantastična kombinacija podaničkog patosa i jasnog isticanja vlastite neovisnosti. Ovaj zanimljivi spoj vidljiv je već u uvodnoj rečenici, u kojoj Dubrovčani konstatiraju da ih kralj

²⁷ Koliko je ovaj tekst reprezentativan vidi se i po tome što su ga Dubrovčani uskoro bili spremni i ponoviti. Naime, u vrlo sličnim okolnostima, već 1414. godine, poslanicima kod Sigismunda, koji je pregovarao o miru u Lodiju, rečeno je da pažljivo prate tijek pregovora. A ukoliko čuju da se na bilo koji način radi protiv *nostrae libertate de gratie et privilegi habudi dai signori nostri per il passado* da Sigismundu kažu doslovce istu stvar kao i u citiranoj uputi iz 1413. godine (J. Gelcich i L. Thalloczy, *Diplomatarium*: 236).

pita žele li biti uključeni u mir, jer namjerava “da ostanemo u vjernosti vašoj prejasnosti i u našoj slobodi”.²⁸ Nastavljaju kako su ganuti što se kralj njih tako malenih i beznačajnih sjetio u tako velikoj stvari i napominju da ne mogu ništa reći o mirovnom ugovoru, jer ne znaju njegov sadržaj. “Ipak ovo jedno znamo: da kada smo se *od naše vlastite volje* dali u ruku i pod zaštitu sretne uspomene kralja Ludovika, odabrali smo i ustanovili njega, a slično i njegove nasljednike u svetoj kruni Ugarske za naše prirodne gospodare, i istom (Ludoviku) smo obećali besprijeckornu vjernost i sačuvali je i namjeravamo je sačuvati u budućnosti vašoj visosti i nasljednicima kraljevstva”.²⁹ Nakon ovog vrlo osebnog tumačenja 1358. godine, Dubrovčani izjavljuju da “kao što tijelo ne može biti bez duše, tako ova mala zajednica... ne bi mogla opstati bez podrške i zaštite svete ugarske krune”.³⁰ Stoga napominju kako se nadaju da će Sigismund razumjeti da ih nikako ne treba izostavljati iz mirovnog ugovora, “nego će misliti o očuvanju i uvećanju naše slobode i vjernosti u krilu i pod nogama njegove prejasnosti”.³¹ Na koncu, zaključuju s mišlju koja u nekoliko istovremeno servilnih i subverzivnih fraza sažimlje njihovo razumijevanje odnosa spram vlastita vladara: “Stoga ponizno molimo vašu prejasnost da se udostoji o nama, svojim slugama i vjernima, tako razmišljati, tako se odrediti i prisjetiti nas se, da bismo *kako vjernu slobodu, tako i slobodnu vjernost* ...mogli zauvijek očuvati, i pod nogama vaše prejasnosti i svetog Ugarskog Kraljevstva vjerni u srcu živjeti i umrijeti”.³²

²⁸ *Praeterea intelleximus, quod quid vestra serenitas est in practica et tractatu treugue cum dominio Venetorum quodammo ad pacem tendentis, mandat nobis fidelibus suis, quod sibi informacionem dare debeamus, si in eadem triegua includi, aut extra illas reliqui volumus, quoniam in fidelitate vestre serenitatis et in libertate nostra nos esse desideratis* (J. Gelcich i L. Thalloczy, *Diplomatarium*: 314).

²⁹ *Hoc unum tamen scimus, quod quando de nostra spontanea voluntate nos dedimus ad manus et sub proteccione felicis recordacionis regis Ludovici, ipsum sumpsimus et statuimus, similiter et successores eiusdem in sacro Hungarie diademate, nostros domines naturales, eidemque immaculatas fidelitates promisimus atque servavimus et in posterum servaturi sumus vestre serenitatis et successoribus in regno* (J. Gelcich i L. Thalloczy, *Diplomatarium*: 314).

³⁰ *Nam quemadmodum corpus sine anima esse non potest, ita hec parva communitas... sine favore et proteccione sacri Hungarie diadematis durare non posset* (J. Gelcich i L. Thalloczy, *Diplomatarium*: 314).

³¹ *...de conservando et augendo fidelitatem ac libertatem nostram in gremio et ad pedes sue serenitatis cogitare...* (J. Gelcich i L. Thalloczy, *Diplomatarium*: 315).

³² *Quare serenitatem vestram humiliter supplicamus, quod de nobis, servitoribus et fidelibus suis, ita cogitare, ita disponere ac reminisci dignetur, quod tam fidelem libertatem, quam liberam fidelitatem ...in eternum servare possimus, et ad pedes maiestatis vestre et sacri regni Hungarie fideli corde vivere atque mori* (J. Gelcich i L. Thalloczy, *Diplomatarium*: 315).

Tu je jasno rečeno: dubrovačka vjernost nije samo “vječna”, nego i “slobodna”. A njena “sloboda” utemeljena je na jednom novom momentu - vrlo specifičnoj interpretaciji Višegradskog ugovora. Po dubrovačkim vijećnicima, 1358. godine Dubrovnik nije bio dio Ludovikova ratnog plijena, grad koji zapravo nije imao drugog izbora doli pregovarati sa daleko nadmoćnijim kraljem koji je insistirao da mu pripada po nasljednom pravu. S odmakom od preko pola stoljeća takvi povijesni detalji na vrlo su prikladan način izgubili jasne konture. U interpretaciji gradskih vlastodržaca, Dubrovnik se prikazuje kao autor i inicijator prelaska pod ugarsku vlast, a prelazak, stoga, kao afirmacija njegove “slobode”. Dubrovčani su se “od vlastite volje” predali kralju, oni su ga, zajedno s njegovim nasljednicima, “odabrali i ustanovili” za svog “prirodnog gospodara”. Vrlo slična misao javlja se uskoro u govoru koji je Filip de Diversis, humanist i učitelj u dubrovačkoj gimnaziji, održao prigodom krunidbe Alberta Habsburškog za ugarskog kralja 1438. godine: “Budući je ovaj grad, prema ugovoru i pogodbama koje je nekoć, za ljubav mira i spokoja, prejasno duždevsko gospodstvo Venecije, tada vladar grada, sklopilo s najsjajnijim vladarom Ugarske, kraljem Ludovikom, bio ostavljen bez pastira, sigurnosti i utočišta, vaši su preci, vođeni najboljom namisli, *izabrali za gospodara* ovog premoćnog kralja i postali tributari njega i njegovih nasljednika”.³³ Teško bi se moglo reći da je 1358. Dubrovnik “ostao bez pastira”, pošto je kandidat za tu funkciju bio više nego očigledan. Ipak, takva formulacija Diversisu je potrebna kako bi Dubrovčane mogao predstaviti kao autore vlastite sudbine, kao one koji su “izabrali” ugarsku vlast. Ovo će postati općim mjestom dubrovačke političke tradicije. Već prvi istinski povjesničar Dubrovnika, tzv. “dubrovački anonim”, pišući negdje oko 1480-te godine jasno otkriva da je ovaj stereotip, porijeklom iz dubrovačke diplomacije, prešao i u historiografiju. Pod godinom 1358. on piše da je poražena Venecija predala sve svoje dalmatinske posjede kralju Ludoviku (*Re Lausc*), čime su Dubrovčani na njegovu “zapovijed” oslobođeni od venecijanskih kneževa. A tada zaista počinje birati riječi: “Te se u Dubrovniku desilo da su se *od vlastite volje* dali pod krunu kralja Ludovika; i od tog trenutka nose njegov ugarski barjak. I Dubrovčani

³³ Filip de Diversis, *Dubrovački govori u slavu ugarskih kraljeva Sigismunda i Alberta* (ur. Zdenka Janeković-Römer). Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 2001: 116-117. Diversis u *Opisu slavnoga grada Dubrovnika* ponavlja vrlo sličnu misao, doduše nešto manje jasno: *Etenim postquam illi (kralju Ludoviku) ultro se recommisserunt Venetis eos deserentibus, nunquam quovis turbine alterum caput, aut dominum vel optaverunt, el quaesiverunt, cum tamen a multis aliis principibus molestati fuerunt, qui eis pollicebantur, quaeque pacta facturos...* (Filip de Diversis, *Opis slavnoga grada Dubrovnika*, prev. Zdenka Janeković-Römer. Zagreb: Dom i svijet, 2004: 180).

su davali svake godine *kao dar* 500 dukata” (jedna verzija Anala iz 16. stoljeća, tzv. *Anali Storani*, čak dodaje da su te novce davali “bez ikakve obaveze, već iz vlastite dobronamjernosti”).³⁴ Analist ide korak dalje od dubrovačke vlade, a u tome će ga slijediti gotovo svi kasniji povjesničari grada: ne samo da su se Dubrovčani svojevrijedno dali pod Ludovika, nego je i tribut od 500 dukata - jasan znak podložnosti Ugarskoj - postao “darom”. Nekoliko decenija potom, N. Ragnina u svojim analima priča u osnovi istu priču. Dubrovčani su, “kako bi se bolje održali u slobodi”, 1358. sami poslali ambasadore Ludoviku te se obvezali na vjernost i 500 dukata tributa s uvjetom da kralj “mora brinuti o njihovoj slobodi i braniti ih od neprijatelja”.³⁵ Dokle je reinterpetacija 1358. s vremenom otišla pokazuje J. Luccari, koji početkom 17. stoljeća piše o ugarskim kraljevima kao o dubrovačkim “saveznicima” (*confederati*), a događaje 1358. godine prikazuje kao čisto poslovnu transakciju - Dubrovčani su navodno ponudili Ludoviku 500 dukata godišnje kako bi bili izuzeti od raznih carina i davanja i mogli slobodno trgovati u Ugarskoj!³⁶

³⁴ *Fu a Ragusa (che) de su volontà propria se hanno dato sotto la Corona de Re Lausc; et di quella hora portano suo standardo ongaresco. Et Ragusei hanno dato per un dono ogni anno ducati 500.* Takozvani *Anali Storani* dodaju *senza alcun obbligo, ma per sua gentilezza (Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina, ur. Natko Nodilo. Zagabriae: JAZU, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 14, 1883: 41).* Za pomutnju oko datacije ovih događaja u nekim rukopisima Anala vidjeti Nodilovu bilješku na stranici 40.

³⁵ *...per mantenersi in libertà meglio, mandarono gli ambascadori a Ludovico, re di Ungaria, di esserli sempre fedeli e stare sotto sua obedientia. Et promisenno mandargli ogni anno dalla comunità d. 500 per el tributo; (ma) dovesse haver cura della loro libertà, et defenderli dali inimici (Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina: 230).* Čak i Ludovik Tuberon, koji nije imao pretjeranih razloga glorificirati svoj grad, ne može odoljeti očito već uobičajenoj interpretaciji 1358. godine. Iako ne spominje da je Dubrovnik pod ugarsku vlast došao vlastitom inicijativom, rezultat je zapravo isti, jer je Ludovik dozvolio “da Dubrovčani žive slobodno i po svojim zakonima, no ipak u trajnom savezništvu s Ugrima... Naredio je jedino da mu u ime godišnjeg poreza plaćaju petsto zlatnika.” (Ludovik Crijević Tuberon, *Komentari o mojem vremenu*, prev. Vlado Rezar. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001: 95).

³⁶ *...tornando al ragionamento delle nostre cose di Rausa, dico che per adietro la Republica di Rausa offeriva alla corte di Buda ogni anno cinquecento ducati, per l'essentione di tutte le gabelle, e datij, ch'avevano in tutto quel regno di tutte le loro mercantie, e traffichi, & per molte altre gratie, & immunità, che in diversi tempi i Rè d'Ungaria havevano conceduto alla sua gente; & il primo, col quale i Rausei fecero i patti, & accordi, fu Lodovico Primo di questo nome Rè di Ungaria (Giacomo Luccari, *Copioso ristretto degli annali di Rausa*. Venecija: Ad instantia di Antonio Leonardi, 1605: 137).* Govoreći o odbijanju poziva Ladislava Napuljskog da grad prizna njegovu vlast, Luccari piše da su Dubrovčani *...per ogni memoria di huomini hanno tenuto la parte de'legitimi Re loro confederati* (G. Luccari, *Copioso ristretto*: 79). O dubrovačkom tumačenju 1358. vidi još i: V. Foretić, »Godina 1358 u povijesti Dubrovnika.«: 251-253; Z. Janeković-Römer, *Višegradski ugovor*: 127-129.

O tome koliko je 1358. godina bila važna u dubrovačkoj političkoj kulturi tog vremena na zanimljiv način svjedoči još jedan detalj. Prvi zakon u zakonskoj zbirci *Liber viridis* obredba je Velikog vijeća od 28. februara 1358. kojom se određuje da se izaberu 3 rektora grada na rok od 2 mjeseca. Na prvi pogled čini se pomalo čudnim što je ova odredba, koja je važila samo vrlo kratko vrijeme, odnosno nekoliko mjeseci, a u trenutku sastavljanja *Liber*-a nije vrijedila već preko pola stoljeća, ipak uvrštena u zakonski zbornik. Odgovor zašto se taj odavno nevažeći zakon ipak našao u temeljnoj zbirci dubrovačkog prava nalazi se u uvodu *Liber Viridis*-a. Tamo se napominje da *Liber* ne sabire samo vrijedeće zakone grada, nego i “stvari vrijedne da budu zapamćene u ovoj knjizi” (*note dignas in hoc memorari volumine*). A što je “pamćenja vrijedno” u ovoj odredbi, posve je jasno: radi se o prvom državnompravnom aktu slobodnog Dubrovnika.³⁷

Naravno, vjerojatno nije slučajno da se baš u ovom vremenu sve očitije emancipacije od Ugarske Dubrovnik počeo nazivati “republikom” (*respublica*). Termin se prvi put javlja u internoj upotrebi samih Dubrovčana, u jednoj odredbi iz 1385 godine, da bi se od 1430-tih počeo sve redovitije pojavljivati i u korespondenciji Dubrovnika s drugim državama.³⁸ Sama riječ je - a toga su Dubrovčani sigurno bili svjesni - bila poprilično višeznačna. Termin *respublica* je tokom srednjeg vijeka često označavao svaku vrstu vladavine, bilo monarhijsku bilo republikansku, ili čak specifičnu vrstu moralno-kulturno

³⁷ Što je ulazilo u zbornik vjerojatno je određivala komisija vlastele na čelu s knezom, Branislav M. Nedeljković (ur.), *Liber Viridis*. Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda 23 Beograd: Srpska Akademija Nauka i Umetnosti, 1984: XII-XIII. Zanimljivo je i da zakon o izboru rektora, koji je važio sve do pada Republike, donesen u decembru 1358., nije unijet u *Liber*.

³⁸ Naziv *res publica* prvi put je zabilježen u odluci o izuzeću Vlaha de Sorgo od svih tereta i daća, kako bi mogao lakše uzdržavati svoju brojnu obitelj *ad servitium, augmentum et conservationem nostre rei publicae Ragusi* (Mihajlo Dinić, ur., *Odluke veća Dubrovačke Republike*, II. Beograd: SANU, Zbornik za istoriju jezik i književnost srpskog naroda, XXI, 1964: 120. Ovu informaciju o “novom” najranijem spomenu “republike” dugujem dr. Zdenki Janeković-Römer). Naziv republika ponavlja se u jednoj odredbi iz 1388., a grad tako zove i Johannes Conversini iz Ravenne u svojoj povijesti Dubrovnika. Još jedan rani primjer javlja se i 1402. u sporu oko nasljedstva braće Zamanjića, pogubljenih urotnika, gdje se spominje da su radili *contra rem publicam et bonum statum civitatis* (Bariša Krekić, »Prilozi unutrašnjoj istoriji Dubrovnika početkom 15. veka.« *Istorijski glasnik* 2 (1953): 66). O nazivu republika u Dubrovniku, vidi: Ilija Mitić, »Kada se Dubrovnik počeo nazivati Republikom.« *Pomorski zbornik* 25 (1987): 488-491; Ivan Božić, »Ekonomski i društveni razvitak Dubrovnika u XIV.-XV. veku.« *Istorijski glasnik* 1 (1948/1949): 27-28; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808.*, I: 318-319; Zdenka Janeković-Römer, *Okvir slobode, Dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1999: 88-89.

utemeljene zajednice poput poznate *Respublica Christiana* ili, kasnije, *Respublica litteraria*.³⁹ Iako će ovo općenito značenje zadržati i kasnije, riječ je u humanističkom političkom diskursu, osobito od 15. stoljeća nadalje, poprimila još jedno, preciznije značenje. *Respublica* je počela označavati poseban tip vladavine koji se vrši kroz kolektivna tijela sastavljena od članova zajednice u svojstvu građana (*cives*), a taj politički sistem se često tumačio kao temeljna alternativa ili čak suprotnost vladavini jednog čovjeka, bilo monarhiji ili tiraniji.⁴⁰ Čini se da ovdje treba tražiti osnovni smisao dubrovačke upotrebe te riječi. Terminom “republika” jednostavno se, usvajajući novi humanistički vokabular, željelo naglasiti da se upravljanje gradom odvija kroz vijeća sastavljena od njegovih građana-patricija. Zato, s jedne strane, ne treba precjenjivati značaj uvođenja i upotrebe ovog termina. Tim više što ga vrlo brzo za Dubrovnik počinju koristiti i sami ugarski kraljevi, koji to sigurno ne bi činili da je na bilo koji način podrivao njihovu načelnu vlast nad gradom. Već prvi ugarski kralj koji Dubrovnik naziva “republikom”, Ladislav Postumus 1454. godine, u istom pismu istovremeno spominje dubrovačku “vjernost pod dužnom pokornošću” (*fidelitati vestre sub debito obediencie mandamus*), a Dubrovčanima se obraća kao svojim “vjernima” (*fidelibus*).⁴¹ Ova činjenica jasno pokazuje da riječ “republika” nije nužno imala drastične političke implikacije. Iz pisama ugarskih kraljeva druge polovice 15. stoljeća, a i dubrovačke korespondencije

³⁹ Čak i za srednjovjekovne talijanske *dictatores*, učitelje i teoretičare retorike, koji se danas smatraju začetnicima srednjovjekovnog i renesansnog republikanizma, ova riječ je, kao i u antičkim izvorima, označavala jednostavno svaki zakonito uspostavljen oblik vladavine, a ne kao kasnije, isključivo njene izborne forme (Quentin Skinner, »The vocabulary of Renaissance republicanism: a cultural longue-durée?«, u: *Language and images of Renaissance Italy*, ur. Alison Brown. Oxford: Clarendon Press, 1995: 108). Zanimljivo je da se terminom *res publica* od 13. stoljeća ponekad označavalo i samo Ugarsko Kraljevstvo, odnosno korišten je kao sinonim za riječ *regnum* (Janos M. Bak, *Königtum und Stände in Ungarn im 14.-16. Jahrhundert*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GmbH, 1973: 28). Za najrazličitija značenja ove riječi u kasnom Srednjem vijeku vidi: Wolfgang Mager, »Res publica chez les juristes, théologiens et philosophes à la fin du Moyen Âge: sur l'élaboration d'une notion-clé de la théorie politique moderne.«, u: *Théologie et droit dans la science politique de l'État moderne*. Rim: Ecole Française de Rome, 1991: 229-239.

⁴⁰ Q. Skinner, »The vocabulary of Renaissance republicanism.«: 101; Quentin Skinner, *The foundations of modern political thought*, I. Cambridge: CUP, 1978: passim, osobito, 41-48, 53-54; 144-52; 152-189. Quentin Skinner, »States and the freedom of citizens.« u: *States and Citizens. History. Theory. Prospects*, ur. Quentin Skinner and Bo Stråth. Cambridge: CUP, 2003: 15.

⁴¹ Pismo kralja Ladislava od 30 Jula 1454. (J. Radonić, *Dubrovačka akta i povelje*. I/2: 564). Jednako tako Dubrovčani se sami pred ugarskim kraljevima nazivaju Republikom, bez mnogo oklijevanja. Na primjer, već u uputi poslanicima Sigismundu iz 1433. spominju *la nostra Republica* (J. Radonić, *Dubrovačka akta i povelje*, I/1: 338).

sa središnjom vlašću, jasno je vidljivo da jedna “republika” bez ikakve poteškoće može biti dio (*membrum*) Ugarskog Kraljevstva, a njeni vladari mogu biti “podanici” i “vjerni” svete ugarske krune. S druge strane, termin zacijelo nije bio posve bezazlen. Jer, humanističkom senzibilitetu nije moglo promaći da je i Rim - arhetip “suverene” i institucionalno savršene države - i sam bio *respublica*. Da je ovaj izraz zaista mogao nositi konotacije “suverenosti”, kao i mudrog “ustava”, pokazuje i dobro poznata činjenica da ga je Venecija, veteran republikanizma, stoljećima konzistentno odbijala primijeniti na Dubrovnik, nazivajući ga sve do svoje propasti samo “komunom” ili “općinom”. Izraz *respublica* u dubrovačkoj je upotrebi, stoga, mogao značiti i sve i ništa. On je bio prilično višeznačan - a to gospodaru rektoru i vijećnicima sigurno nije smetalo.

No, svoj položaj moguće je redefinirati ne samo kroz govor o sebi, nego i kroz govor o vlastitu gospodaru. U Sigismundovoj epohi - osobito njenoj posljednjoj deceniji - u Dubrovniku se sve češće javlja nov način govora o odnosu Ugarske i grada. Dubrovčani se pred Sigismundom nazivaju “prirodni i najvjerniji sluge vaše krune” ili “posljednji ostaci slave i imena vaše krune u ovim krajevima”, njihovi poslanici dolaze kod Sigismunda “pokloniti se ugarskoj kruni”, Dubrovnik je “poslušan kruni Ugarske”.⁴² Nova retorika očita je već pri prvom čitanju. U većini pisama, osobito iz ranijeg perioda, Dubrovčani su “najvjerniji sluge” njegova kraljevskog veličanstva, koji se dolaze pokloniti Sigismundu osobno, a sve u ime grada koji je vjeran samome kralju. Novi politički vokabular, u kojem je pojam “krune” (*corona*) jasno odvojen od pojma “kralja” i pretvoren u apstraktni državni autoritet i istinskog nosioca suverenosti kojem podanici duguju vjernost, nije karakterističan samo za Dubrovnik. Takvo tumačenje državnopravnih odnosa javlja se u čitavom Ugarskom Kraljevstvu u Sigismundovu periodu, a nije nezanimljivo da je bilo ključno sredstvo jačanja staleža, osobito velikodostojnika, nauštrb kraljevske moći.⁴³

⁴² Po uputstvu od 4. studenog 1428., poslanici su Sigismundu morali reći: *semo vegnuti noi ...a vldire el vostro comandamento et inclinare alla vostra corona...* (J. Radonić, *Dubrovačka akta i povelje*, I/1: 289); u jednom pismu Sigismundu iz 1432. govore *nos soli his in partibus sumus reliquie glorie et nominis corone uestre* (J. Radonić, *Dubrovačka akta i povelje*, I/1: 328); u pismu od 5. listopada 1433. Sigismundu pišu *...la fidelissima citade vostra di Ragusa, la qual sola e rimasta in quella rivera obediante ala corona de Hungaria, a sebe nazivaju naturalissimi et dela sua corona fidelissimi servi* (J. Radonić, *Dubrovačka akta i povelje*, I/1: 338-339). O ovoj novoj retorici vidi i: Z. Pešorda, »Kruna, kralj i Grad«: 22-24.

⁴³ *Lexikon des Mittelalters* CD-ROM-Ausgabe Verlag J. B. Metzler, 2000: natuknica »corona/Ungarn«; J. M. Bak, *Königtum und Stände*: 27-30, 32-35.

Ugarski velikodostojnici (*regnicolae*) eksplicite su formulirali ovo shvaćanje u interregnumu 1386., a uspjeli su ga nametnuti i samom Sigismundu, koji se 1387. u svojoj izbornoj prisezi morao zakleti da će, među ostalim, paziti na korist “krune”, uvećavati njenu čast i razvrgnuti sve saveze koje je sklopio *contra sacram coronam regni Ungarie*.⁴⁴ Koliki je bio potencijal tog državno-pravnog shvaćanja pokazuje i činjenica da je ono bilo službena doktrina pobunjenika protiv Sigismunda 1401. godine. Dok su držali kralja u zatočeništvu, pobunjeni su velikodostojnici izdavali isprave u ime “krune”, obavljali pravne transakcije *auctoritate sacre corone* te čak napravili pečat s natpisom *Sigillum Sacre Corone Regni Hungarie*.⁴⁵ Jasno je zašto je ova politička doktrina bila toliko popularna. Poanta je bila u tome da se iznad kraljeve volje postavi viši autoritet, kao čiji zastupnici nastupaju velikaši, kao i to da se u konačnici poslušnost ne duguje konkretnoj kraljevoj osobi, nego apstraktnom entitetu “krune”. A apstrakcijama je daleko lakše nametnuti svoju volju nego živim kraljevima.

Zanimljivo je da se ovaj vokabular vjernosti “kruni” u Dubrovniku, iako vrlo rijetko, ipak javlja i prije Sigismundove epohe. On je, na primjer, prisutan već u jednom pismu Ludoviku iz 1359. godine, što čak otvara mogućnost da je u Ugarsku dospio posredstvom Dubrovnika i drugih dalmatinskih gradova, snažnije izloženih utjecaju obnovljenog rimskog prava iz Italije.⁴⁶ Naravno, tada još vjerojatno nema kasnije konotacije ograničavanja kraljevske moći. U Sigismundovo vrijeme sam je kralj morao prihvatiti ovu terminologiju nametnutu od ojačalih velikaša i zaista postoje slučajevi gdje se on i Dubrovčanima obraća kao *fideles corone*. Ipak, i Sigismund i Dubrovčani u korespondenciji uglavnom koriste starije i manje delikatne formulacije vjernosti direktno kralju, ili barem, kralju i njegovoj “kruni”.⁴⁷ U rjeđim slučajevima kada se retorika

⁴⁴ J. M. Bak, *Königtum und Stände*: 27-29.

⁴⁵ J. M. Bak, *Königtum und Stände*: 34.

⁴⁶ Dana 26. kolovoza 1359. u pismu palatinu izjavljuju *fideles et subditi sumus regie corone Hungarie* (J. Tadić, *Pisma i uputstva Dubrovačke Republike*: 12). Slično, u jednom pismu koje Dubrovčani šalju kralju Ludoviku 1360. godine: *quando vestra sacra corona aliquid a nobis, vestris subditis et fidelibus, aliquid sibi placibile fieri requirit* (J. Gelcich i L. Thalloczy, *Diplomatarium*: 16). Za tezu da je u Ugarsku ovakvo shvaćanje krune dospjelo putem dalmatinskih gradova, vidi: J. M. Bak, *Königtum und Stände*: 23, bilješka 88; 29, bilješka 14.

⁴⁷ Tako na primjer 1387., potvrđujući im privilegije, Sigismund Dubrovčane naziva *sacre nostre corone fideles* (J. Radonić, *Dubrovačka akta i povelje*, I/1: 187). Sigismundu je vjerojatno ipak bilo draže obraćati im se sa izrazima poput *fidelibus nostris*, a i oni se uglavnom tako nazivaju. Za neke primjere dominantnog tona u korespondenciji, vidi: J. Radonić, *Dubrovačka akta i povelje*, I/1: 195, 231, 238, 240, 241, 242, 243, 252, 255, 274, 279.

vjernosti i podložnosti “kruni” javlja u dubrovačkoj diplomaciji, logika iza nje je vjerojatno bila slična onoj ugarskih velikaša: mnogo je zgodnije dugovati poslušnost pravnoj fikciji nego konkretnom nosiocu kraljevske titule. Manevarski prostor koji je ova doktrina Dubrovniku otvarala jasno se pokazuje u već spomenutoj uputi iz 1413. godine, u kojoj su Dubrovčani “krunom” išli doslovce protiv kralja, odričući mu slobodno raspolaganje gradom kroz tvrdnju da je njihov grad *de Dio e dela vostra corona* (!), a osobito, ukazujući na nelegitimnost njegovih odluka koje su protiv obaveza i dužnosti “krune”.⁴⁸ Naravno, ovo je drastičan i neuobičajen primjer. U principu nije bilo ništa skandalozno u govoru o vjernosti “kruni”, jer je to bila prihvaćena “ustavna” doktrina, ali se ipak radilo o jednom od onih sitnih a znakovitih pomaka u dubrovačkom određivanju vlastita položaja. Radilo se zapravo o strategiji posve tipičnoj za period kada Dubrovčanima postaje omiljenom jedna druga višeznačnost - izraz *respublica*.

No, Dubrovčani Sigismundova vremena ne samo da su koristili ovaj vokabular “krune”, nego su ga i razvili u posve novom smjeru. U prvim decenijama 15. stoljeća za svoj odnos spram središnje kraljevske vlasti počeli su koristiti specifičan izraz koji se ne javlja nigdje drugdje u Ugarskoj. Dubrovnik se počeo nazivati *membrum corone* ili *membro di corona*.⁴⁹ Ova jedinstvena kovanica je kombinacija doktrine o “kruni” sa, u srednjem vijeku proširenim organicističkim shvaćanjem političke zajednice kao *corpus*-a, odnosno “tijela” sastavljenog od “glave” (*caput*), tj. središnje vlasti, i pojedinih dijelova kraljevstva kao “udova” ili čak “organa” (*membra*). Metafore o *corpus* i *membra*, koje su izvorno primjenjivane na crkvu, a kasnije su prenesene na svjetovne zajednice, čime je i *regnum* postao *corpus*, javljaju se povremeno u Ugarskoj još od perioda anžuvinske vlasti. No, izraz koji se susreće je *membrum regni*, dok će se pojam *membrum corone* javiti tek u ranom 16. stoljeću u radu poznatog pravника Werböcya, koji njime naglašava pravnu jednakost svih ugarskih plemića.⁵⁰ Teško je posve precizno reći što je ovaj izraz označavao u dubrovačkoj upotrebi. Ipak, već činjenica da Dubrovčani svoj položaj definiraju jedinstvenom kovanicom kazuje mnogo. A još više kazuje kontekst u kojem tu kovanicu uglavnom koriste. Ona se javlja u već spomenutoj uputi iz 1413., u

⁴⁸ U povelji koju im je Sigismund trebao izdati morao je izjaviti da ga Dubrovčani ne oslobadaju *de quello che la nostra corona e tenuta a quelli de defender de ogni zente* (J. Radonić, *Dubrovačka akta i povelje*, I/1: 219).

⁴⁹ J. M. Bak, *Königtum und Stände*: 77.

⁵⁰ J. M. Bak, *Königtum und Stände*: 77-78.

kojoj Dubrovčani - baš na temelju činjenice da je njihov grad *membro di corona* - tvrde da ga Sigismund ne može otuđiti i predati Mlecima.⁵¹ Ovaj izraz, zajedno sa čitavom osebujnom argumentacijom iz 1413., ponavljaju i 1414. godine, kada se ponovno čini mogućim da ih kralj misli prepustiti Veneciji.⁵² On se, vjerojatno ne slučajno, javlja i u jednom pismu Sigismundu iz prosinca 1427., u kojemu Dubrovčani pišu da kad mletački poslanici (sic!) dođu kod kralja: "molimo da se u svim poslovima s njima vaše Veličansvo udostoji sjetiti ovog vašeg grada, *dijela vaše krune (membrum corone vestre)*".⁵³ Moguće je - doduše samo spekulativno - pretpostaviti da je u ovom izrazu organicistički pojam *membrum* služio da se naglasi nedjeljivost Dubrovnika od ostalih ugarskih zemalja, a da je pojam *corona* imao svoju uobičajenu funkciju zaobilaznja neposredne kraljevske vlasti. Drugim riječima, Dubrovnik je sastavni dio, *membrum*, ne (samo) kraljevstva (*regnum*), nego "krune" (*corona*), dakle onog eluzivnog entiteta izvan dohvata kraljevske vlasti. Ako je zaista bilo tako, tada je ovaj izraz, daleko više od termina *respublica* ili općenite retorike "krune", služio kako bi se poreklo pravo ugarskih kraljeva da po svojoj volji raspolazu Dubrovnikom.

Sve u svemu, vrijeme Sigismunda Luksemburškog donijelo je značajne promjene u dubrovačkom govoru o slobodi. Iako u korespondenciji sa ugarskim kraljem i dalje prevladava uobičajena retorika vjernosti, na trenutke - osobito u kriznim situacijama - njen se ton naglo mijenja: Dubrovčani počinju eksplicitno govoriti o svojoj slobodi i, još važnije, govoriti o njoj na nove načine. Odnos spram Ugarske temeljito je redefiniran, odnosno pretvoren u nešto poput ugovora o zaštiti dvaju načelno "suverenih" država, a to redefiniranje bilo je dobrim dijelom utemeljeno na osebujnom tumačenju značenja Višegradskog ugovora. Ovo novo shvaćanje položaja Dubrovnika praćeno je i pojavom novog političkog vokabulara. Različita imena kojima se u ovo vrijeme Dubrovnik i Dubrovčani počinju nazivati - poput *fideles corone*, *membro di corona* ili

⁵¹ Korisno je ponoviti tu rečenicu: *Per tanto...la vostra serenitate non ne po lassar ne allienar, anzi tenuta a defender nui como membro dela corona* (J. Radonić, *Dubrovačka akta i povelje*, I/1: 219).

⁵² J. Gelcich i L. Thalloczy, *Diplomatarium*: 236.

⁵³ *...supplicamus quod in omnem cum eis praticam hanc civitatem vestram, membrum corone vestre, memorare dignetur vestra Maiestas, cuius pedibus nos humillime commendamus.* (J. Radonić, *Dubrovačka akta i povelje*, I/1: 281). Ovaj izraz, osobito u kasnijem periodu, javlja se i izvan dramatičnog konteksta. Na primjer, u uputi poslanicima Vladislavu II 1502. godine Dubrovčani se spominju kao *fideli servitori et membro dela sacra corona*, a Dubrovnik kao *digno et honorevol membro dela sacra corona*, (J. Radonić, *Dubrovačka akta i povelje* II/1: 48, 49).

respublica - simptomatična su kombinacija neodređenog i tendencioznog, korisna gradu koji je trebao zaštitu dalekog suverena, ali istovremeno mu je pokušavao oduzeti svako pravo na konkretnu vlast nad sobom. Dubrovnik s dozom opreza i, čini se, namjerne višeznačnosti kroz ove izraze naznačuje svoj poseban položaj u kraljevstvu.

No, prva polovina 15. stoljeća donijela je jedan još intrigantniji pomak. Uz dalekosežne promjene u interpretaciji "slobode", ona je donijela i promjenu u društvenoj ulozi i funkciji govora o njoj. Jednostavno rečeno, motiv "slobode" Dubrovnika počeo je prodirati iz politike u kulturu. "Sloboda" grada počela se javljati kao važan motiv u posve novim medijima poput likovnosti, historiografije, hagiografije ili urbanih rituala. "Sloboda" je dobila svoje simbole, da bi u konačnici i sama postala simbolom grada. Ovaj proces najjasnije se pokazuje na dva primjera kulturne produkcije tog vremena, dva mitska zaštitnika ili čak personifikacije dubrovačke *libertas*: Orlandu i Vlahu.

Dva mitska zaštitnika dubrovačke slobode: Orlando i Vlaho

Vrijeme i povijesni kontekst postavljanja Orlandova stupa dobro su poznati. Godine 1419., u periodu snažne mletačke ekspanzije na Jadranu ali i jačanja Osmanlija u gradskom zaleđu, dubrovačka vlada na glavnom trgu podiže novi općinski stup (*carrus*) koji na sebi nosi duboki reljef mladog viteza sa izvučenim mačem. Nedvojbeno, radi se o promišljenoj gesti, o pokušaju da se dubrovačkim susjedima no i stanovništvu samoga grada prenese određena poruka. Ipak, koliko god se pri postavljanju ove statue radilo o očitom signalu, kada se pokuša precizno ustanoviti njeno značenje nastupaju poteškoće. Problem je poprilično specifičan: ono što kategoričke tvrdnje o Orlandu čini nemogućima nije manjak, nego *suvišak* njegovih mogućih značenja.⁵⁴

⁵⁴ O Orlandu vidi: Ilija Mitić, »Orlandov stup.« *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 10/11 (1966): 233-254; Igor Fisković, »Skulptura u urbanističkom usavršavanju renesansnog Dubrovnika.«, u: *Reljef renesansnog Dubrovnika*. Dubrovnik: Matica Hrvatska, 1993: 91-95; Giuseppe Gelcich, *Dello sviluppo civile di Ragusa*. Ragusa, 1884: 49-52; Stijepo Skurla, *Ragusa cenni storici*. Zagreb, 1876: 72-73; Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode*: 382-383; Z. Pešorda, *Odnos Dubrovnika prema ugarskoj kruni*: 92-94. Za pregled literature o Rolandovom liku općenito, vidi: Dietlinde Munzel-Everling Taususstein, »Kaiserrecht und Rolandfiguren - ein weiterer Beitrag zur Rolandforschung.« *Forum Historiae Iuris* (1997): 12-16; za starije radove: I. Mitić, »Orlandov stup.«: 241-242, 249, 251. Općenito za pregled oblika patronstva u 15. stoljeću i presudne uloge patrona pri stvaranju umjetničkog djela te određivanju njegove "poruke", vidi: Mary Hollingsworth, *Patronage in Renaissance Italy*. London: John Murray, 1994.

Klasična interpretacija je da Orlando predstavlja simbol dubrovačke nezavisnosti, “slobode” grada koja svoju punu afirmaciju doživljava baš početkom 15. stoljeća.⁵⁵ Kada se u obzir uzme značenje sličnih Rolandovih statua u središnjoj Europi, ovo se tumačenje čini prilično uvjeljivim. Najstarije poznate Rolandove statue (*Rolandsäule*) javljaju se na prostoru Svetog Rimskog Carstva tijekom kasnog srednjeg vijeka, a vezuje ih se uz oživljavanje karolinških tradicija i kulta Karla Velikog, što je osobito ojačalo u 14. stoljeću, u vrijeme cara Karla IV., oca Sigismunda Luksemburškog. Roland je u sjevernim gradovima najvjerojatnije stajao kao simbol tzv. *Kaiserrecht*, ideje o caru kao izvoru zakona i pravnog poretka, odnosno konkretnije, tvrdnje da autonomija i slobodine nekoga grada potječu od najvišeg mogućeg autoriteta: od Karla Velikog osobno ili barem nekoga od njegovih carskih naslijednika.⁵⁶ Kada se uzmu u obzir izvorni milje i značenje Rolandovih statua, postaje jasno da je dubrovački Orlando simbol koji je poprilično izvan konteksta i u geografskom, ali još više u državnom smislu. Više-manje “doslovan” prijevod njegova značenja bio bi da Orlando signalizira kako autonomija i privilegije Dubrovnika potječu od ugarskoga kralja, što je zaista i mogla biti jedna od njegovih politički korektnih konotacija.⁵⁷ Ipak, vjerojatnije je da su Dubrovčani htjeli naglasiti nešto drugo. Treba imati na umu da se pri tumačenju Orlandovih značenja ne treba odviše čvrsto držati analogija s dalekim gradovima Carstva. Naime, pitanje je koliko je toga bilo “izgubljeno u prijevodu.” Jedna važna razlika između sjevernih i dubrovačkog Rolanda odmah upada u oči: dubrovački Orlando u životu grada služi drugačijim svrhama od svojih njemačkih analogona, a to sigurno implicira i da je imao nešto drugačije značenje. Dubrovački Orlando je specifičan, jer se s njega proglašavaju odredbe gradskih vlasti i drže javni govori, oko njega se saziva narod, on je mjesto kažnjavanja zločinaca, na njemu se podiže državna zastava.⁵⁸ Sve u svemu, iako nedostaju ozbiljna pismena svjedočanstva o njegovu značenju u ranom 15. stoljeću, iz društvenih praksi

⁵⁵ I. Mitić, »Orlandov stup.«: 249-251.

⁵⁶ D. Munzel-Everling Taunusstein, »Kaiserrecht und Rolandfiguren«: 13, 55-63; I. Mitić, »Orlandov stup.«: 249, 251-252; *Lexikon des Mittelalters*: natuknica »Kaiserrecht«; natuknica »Rolandfigur, -säule«.

⁵⁷ Utoliko bi Orlando bio rani primjer promjene u značenju Rolandovih statua, koja se postupno desila i drugdje. Rolandovi kipovi prestali su označavati porijeklo privilegija od carskog autoriteta i počeli značiti općenito povlastice dodijeljene od bilo koje “suverene” vlasti na nekom teritoriju. *Lexikon des Mittelalters*: natuknica »Rolandfigur, -säule«.

⁵⁸ I. Mitić, »Orlandov stup.«: 247-251. Za opis Orlandovih funkcija iz sredine 15. stoljeća, vidi: F. de Diversis, *Opis slavnoga grada Dubrovnika*: 95, 177.

koje se oko njega odvijaju jasno je da je Orlando bio ključno mjesto afirmacije neovisnog državnog autoriteta i samostalnosti Dubrovačke Republike. Iako je mogao nositi tragove svog izvornog značenja autonomije dodijeljene od više vlasti, to se u čitavom nizu njegovih svakodnevnih funkcija ne primjećuje. Ipak, koliko god bio znakom dubrovačke neovisnosti, nedvojbeno je da je Orlando kao simbol s imperijalnim, karolinškim konotacijama istovremeno evocirao moćnog zaštitnika dubrovačke "slobode", Sigismunda Luksemburškog, ozbiljnog kandidata za carsku titulu, a potom i okrunjenog cara Svetog Rimskog Carstva. Nema proturječja u činjenici da je simbol dubrovačke neovisnosti istovremeno i simbol Sigismundovoga carskog autoriteta. Kao što gore navedeni primjeri iz dubrovačke diplomacije 15. stoljeća pokazuju, Dubrovčani su bili itekako svjesni da postoji velika razlika između zaštitnika i gospodara.

Iako je Orlando višeznačan već kada se promatra kao simbol koji tematizira odnos Dubrovnika i njegova suverena, stvari postaju još složenije kada se u obzir uzme njegovo značenje u srednjovjekovnoj književnosti i dubrovačkoj historiografiji. U srednjovjekovnoj epici, počevši od 11. i 12. stoljeća, Roland je predstavljan kao arhetipski borac za kršćanstvo protiv nevjernika, a njegova smrt u rukama poganskih Baska imala je značenje mučeništva za kršćansku stvar. Ovu sliku Rolanda potvrđuje i činjenica da proširena *Legenda Aurea* govori o *sanctissimum Rotolandum*, te da se u martirologijima 15. i 16. stoljeća Roland pojavljuje kao svetac čiji dan je 16. lipanj, blagdan ustanovljen još u 12. stoljeću kako bi se slavilo sjećanje na sve one koji su u Španjolskoj poginuli u obrani kršćanstva. Roland se ponekad prikazuje sa svetačkom aureolom, a neke od njegovih statua u gradovima Carstva nose ikonografske znakove mučeništva i svetosti, poput ruže (npr. Brandenburg, Bremen) ili anđela (Belgern, Bremen).⁵⁹ Dubrovačka historiografija, počevši sa Anonimom u kasnom 15. stoljeću, tumači Orlandovu statuu isključivo u ovom duhu, predstavljajući ga kao branitelja grada od nevjernika, a Serafino Razzi čak spominje da je bio "blažen" (*beato*).⁶⁰ Stari povjesničari pišu da je 783. ili 784. godine Orlando obranio Dubrovnik od saracenskih pirata predvođenih nekim *Spuzenteom*, a podizanje njegova kipa uopće ne dovode u vezu sa ranim 15. stoljećem, nego ga smještaju neposredno nakon Orlandove pobjede, pripisujući ju ili njemu osobno ili dubrovačkom senatu. Isto tako, dubrovački povjesničari ovu statuu

⁵⁹ D. Munzel-Everling Taunusstein, »Kaiserrecht und Rolandfiguren«: 18-29; *Lexikon des Mittelalters*: natuknica »Rolandfigur, -säule«; Z. Pešorda, *Odnos Dubrovnika prema ugarskoj kruni*: 92-94.

⁶⁰ Serafino Razzi, *La storia di Raugia*. Lucca: Per Vicentio Busdraghi, 1595: 12.

ne tumače kao simbol neovisnosti grada, nego kao podsjetnik na oslobođenje Dubrovnik od nevjerničke prijetnje i znak zahvalnosti kršćanskome paladinu.⁶¹ Da je Orlando zaista mogao biti simbol obrane Dubrovnik od nevjernika potvrđuje i činjenica da je njegov kip izvorno bio okrenut prema istoku (sic!), a tek je nakon ponovnog postavljanja i restauracije 1878. godine dobio svoj današnji položaj.⁶²

Kada se sav iznimno bogat simbolizam ovog mitskog viteza uzme u obzir, jasno je da je iznimno teško precizno odgovoriti na pitanje o njegovu značenju u Dubrovniku. Kontekst Rolandovih statua u carstvu, kao i uloga ovoga kipa u dubrovačkoj svakodnevici govore u prilog Orlanda kao simbola Sigismundove zaštite, privilegija dodijeljenih od ugarskog kralja ili pak dubrovačke neovisnosti i državnog autoriteta. S druge strane, njegov lik u srednjovjekovnoj književnosti, a osobito njegovo tumačenje u dubrovačkoj historiografiji govore u prilog Orlanda kao simbola božanskog jamstva sigurnosti i slobode katoličkoga grada koji se, u tipičnoj frazi dubrovačke diplomacije, nalazio "u raljama nevjernika" (*in fauces infidelium*). Naravno, moguće je da je već od trenutka postavljanja stup nosio oba značenja. No, s obzirom na jednodušno tumačenje dubrovačke historiografije, čini se da je s vremenom - s obzirom na slabljenje veza s Ugarskom, a osobito na rastući osmanski pritisak - naglašenije bilo ovo drugo.

Treba spomenuti da postoji mogućnost da Orlandov stup nije jedini likovni spomenik koji tematizira odnos mitskog viteza i grada. Povjesničar umjetnosti Helmut Nickel u jednom je članku ponudio iznimno zanimljivu interpretaciju značenja poznate Carpacciove slike "Mladi vitez u pejzažu".⁶³ Slika, nastala 1510. godine, prikazuje mladoga viteza u punom oklopu, bez šljema, koji sa isukanim mačem stoji u močvarnom krajoliku. Iza njega, s lijeve se strane vide zidine i kapija grada, iz koje izjahuje mladić na konju, očito vitezov šitonoša, a s desne se vidi obala na kojoj se nalaze hrast i jelen, dok se posve u pozadini nazire grad smješten pokraj vode. Pitanje identiteta mladoga viteza rješavano je na različite načine. On je identificiran sa raznim svecima, nekim članovima

⁶¹ Dobri primjeri su: *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 11, 188.; S. Razzi, *La storia di Raugia*: 11-12.

⁶² Orlanda je 1825. godine srušio jak vjetar, pa je kip ponovno postavljen tek nekih pedesetak godina kasnije. Pri tome je pronađena bakrena pločica koja ne otkriva mnogo o njegovu značenju, jer se samo spominje da je stup podignut *in honor di Dio e di Santo Blasio nostro gonfalon* (G. Gelcich, *Dello sviluppo civile di Ragusa*: 50; I. Mitić, »Orlandov stup.«: 240).

⁶³ Helmut Nickel, »Carpaccio's 'Young knight in a landscape': christian champion and guardian of liberty.« *Metropolitan Museum Journal* 18 (1983): 85-96.

obitelji della Rovere iz 15. stoljeća ili s mladim napuljskim kraljem Ferdinandom II. (vladao 1495/6). Ukazujući na problematičnost svih ovih rješenja, Nickel skreće pažnju na dva zanemarena detalja: opremu mladog viteza i grad koji se nalazi u pozadini slike. Vitezov oklop i mač uopće ne spadaju u Italiju kasnog 15. ili 16. stoljeća, već se radi o opremi tipičnoj za Sveto Rimsko Carstvo i istočnu Europu tog vremena, što znači da se najvjerojatnije ne radi o prikazu nekog od talijanskih aristokrata ili kraljeva, već o osobi sa sjevera ili istoka Europe.⁶⁴ Stvari postaju još zanimljivije kada se pažljivo promotri grad u pozadini slike. Naime, detalji njegove topografije, fortifikacije i smještaj na stjenovitoj obali jako podsjećaju na - Dubrovnik.⁶⁵ Ukoliko se pretpostavi da se zaista radi o Dubrovniku, smisao dobivaju i spomenuti jelen i hrast koji se nalaze na obali ispred grada. Hrast bi mogao biti aluzija na poznatu etimologiju imena Dubrovnik od riječi "dub", dok je moguće da jelen stoji za Elafitske otoke. Ipak, temeljno pitanje ostaje: tko je mladi vitez? Nickel upozorava na još jedan ikonografski detalj u donjem lijevom kutu slike - prikaz hermelina iznad kojeg stoji natpis *malo mori quam foedari*. To je bio osobni moto Ane, vojvotkinje Bretanje, koja je umrla 1513. godine, dok se hermelin nalazio na grbu te provincije. Stoga se čini da je mladi vitez na određeni način povezan s ovom pokrajinom, ali i s Dubrovnikom, a to ukazuje na njegov identitet: mitski Roland bio je grof Bretanje, ali i branitelj Dubrovnika.⁶⁶ Da se zaista radi o prikazu dubrovačkog Orlanda pokazuje i činjenica da postoji samo jedna zaista značajna razlika između topografije grada na Carpacciovoj slici i topografije Dubrovnika 15. i 16. stoljeća. Nedostaje baš Orlandov stup. Čak je moguće - ali to je najmanje uvjerljiv dio Nickelove argumentacije - da je lice mladog viteza portret jedne za Dubrovnik važne povijesne osobe. Za talijansko slikarstvo atipična fizionomija poprilično podsjeća na lik mladog ugarskog kralja Ludovika II. (vladao 1516/26.), poznat s njegova portreta koji je izradio Bernhard Strigel 1515. godine.⁶⁷

S obzirom na poznate Carpacciove veze sa Dalmatincima, kojih su najpoznatiji primjer njegove freske u mletačkoj *Scuola degli Schiavoni*, nije nemoguće da je ovaj slikar bio u vezi i s nekim Dubrovčanima. O kontekstu nastanka i

⁶⁴ H. Nickel, »Carpaccio's 'Young knight in a landscape': 89.

⁶⁵ H. Nickel, »Carpaccio's 'Young knight in a landscape': 89-90.

⁶⁶ H. Nickel, »Carpaccio's 'Young knight in a landscape': 94.

⁶⁷ H. Nickel, »Carpaccio's 'Young knight in a landscape': 94-95. Ipak, ova je tvrdnja više nego upitna kada se uzme u obzir da je u trenutku nastanka Carpacciove slike 1510. mladi kralj imao samo 4 godine.

naručitelju ove slike zasad je nemoguće sa sigurnošću reći više.⁶⁸ Zanimljivo je da, ukoliko se zaista radi o prikazu Orlanda i Dubrovnika, u Carpacciovu opusu postoji jedno drugo djelo, koje je direktna analogija “Mladome vitezu u pjesažu”. Radi se o njegovu poznatom “Lavu sv. Marka” iz 1516. godine, smještenu u duždevoj palači. Obje slike prikazuju legendarne zaštitnike dviju jadranskih republika sa vrlo sličnim kompozicijskim rješenjem - zaštitnik stoji u prvome planu, u pejsažu koji je znakovita kombinacija vode i tla, dok se grad nazire u pozadini. Carpaccio uistinu kao da je pogodio dubrovačku notu. Orlando je doista bio simbolički odgovor mletačkome lavu.

No, uz Orlanda, postojao je još jedan daleko važniji zaštitnik “slobode” Dubrovnika - sveti Vlaho. Po dubrovačkoj tradiciji, ovaj svetac je u povijest grada ušao na krajnje simptomatičan način. Priča o njegovu usvajanju za gradskog patrona, koja se prvi puta javlja u tzv. Anonimovim Analima, a potom kod svih kasnijih dubrovačkih povjesničara, dobro je poznata. Anonim piše da je 971. godine mletačka flota pristala u okolici Dubrovnika, tvrdeći da putuje na Levant. Dubrovčani su Mlečane primili gostoljubivo, ne sluteći da je njihova prava namjera na prijevaru osvojiti grad. Usprkos dubrovačkom gostoprimstvu, prijevarni Mlečani su svaku noć pokušavali potajno prijeći dubrovačke zidine, koje je branila vojska u bijelo odjevenih ljudi, predvođenih prepoznatljivim bradatim starcem. Nakon neka dva tjedna takvih noćnih opsada, pobožni svećenik Stojko imao je viziju u kojoj mu se starac predstavio kao sveti Vlaho “poslan s neba”, i rekao mu što se zaista dešava. Stojko je obavijestio “vladare” (*reggitori*) grada, Dubrovčani su se naoružali, porazili Mlečane i u znak zahvalnosti izabrali sv. Vlaha za patrona Dubrovnika.⁶⁹

Iako je kult svetog Vlaha u Dubrovniku prisutan u najmanju ruku od 11. ili 12. stoljeća, ova verzija priče o njegovu usvajanju sigurno nije.⁷⁰ Ne radi se

⁶⁸ Ne čini se pretjerano uvjeljivom Nickelova teza da je ova slika “diplomatski” poklon Venecije Dubrovniku u periodu njene političke izolacije 1510. godine (H. Nickel, »Carpaccio's ‘Young knight in a landscape’«: 96).

⁶⁹ Za najstariju verziju priče, vidi: *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 20-22.

⁷⁰ Neki radovi o kultu sv. Vlaha su: Ivica Prlender, »Dubrovačko posvajanje sv. Vlaha.« *Dubrovnik* 5/5 (1994): 9-22; Joško Belamarić, »Sveti Vlaho i dubrovačka obitelj svetaca zaštitnika.«, u: *Tisuću godina dubrovačke (nad)biskupije. Zbornik radova u povodu tisuću godina uspostave dubrovačke (nad)biskupije/metropolije (998.-1998.)*, ur. Želimir Puljić i Nedeljko A. Ančić. Dubrovnik-Split: Biskupski ordinarijat, Dubrovnik - Crkva u svijetu, Split, 2001: 703-731; Marko Margaritoni, *Sveti Vlaho: povjesnice i legende*. Dubrovnik: Crkva svetog Vlaha, 1998; Stijepo Skurla, *Sveti Vlaho, biskup i mučenik od Sevasta: dubrovački obranitelj*. Dubrovnik, 1871; Božo Cvjetković, *Sveti Vlaho i Dubrovnik*. Dubrovnik, 1916. Kultu ovog sveca posvećen je i tematski broj časopisa *Dubrovnik* iz 1994. godine.

samo o tome da se prvi puta javlja tek u kronici iz druge polovice 15. stoljeća, mada je već to ozbiljan i dovoljan argument protiv njene pretjerane starosti. Ono što jednako jasno ukazuje na kasniji postanak ove legende sam je njen sadržaj. Prilično je teško vjerovati da bi Venecija preko stoljeće i pol svoje vlasti nad Dubrovnikom tolerirala jedan toliko protuvenecijanski obojen svetački kult. Jer, po ovoj legendi, konotacije sv. Vlaha, a time i njegova kulta, poprilično su jasne: on je branitelj dubrovačke neovisnosti od Venecijanaca, koji su prikazani krajnje negativno, doslovce kao licemjeri i lašci, “veliki neprijatelji” Dubrovnika (*grandi vestri inimici*) spremni izigrati temeljne zakone gostoljubivosti. Zaista je teško zamisliti da bi, ukoliko je Vlaho već tada imao ovakve konotacije, mletački kneževi pristali pri svom dolasku u grad primati zastavu s njegovim likom ili da bi jedan od njih, Marko Justiniani, zazivao ovog sveca na početku dubrovačkog statuta. S druge strane, krajnje negativna slika Mletaka koju legenda stvara savršeno odgovara atmosferi kasnog 14., a osobito ranog 15. stoljeća, vremenu sve oštrije konkurencije dvaju gradova i epohi u kojoj je strah od ponovnog pada pod Mletke dominirao dubrovačkom politikom. Postoji još uvjerljivih indicija za kasniji postanak ove priče. Jednako važno je i to da Dubrovnik, kako se u ovoj legendi pojavljuje, sumnjivo podsjeća na aristokratsku republiku kasnog 14. i 15. stoljeća. Na primjer, začudno je da se u ovoj legendi *par excellence* religijskog sadržaja, nadbiskup i čitava crkvena hijerarhija - za koje znamo da su igrali važnu ulogu ne samo u Vlahovu kultu, nego i dubrovačkoj politici prije kasnog 14. stoljeća - niti jednom riječju ne spominju. A spominje se netko drugi: dum Stojko zna što mu je činiti kada svečevu poruku ne prenosi nadbiskupu, nego “vladarima” (*reggitori*) koji se uskoro pokazuju kao “vlasteosko vijeće” (*consegl de gentilhuomeni*) koje uz suglasje čitavog puka (*per voce de tutto altro popolo*) izabire Vlahu za dubrovačkog patrona. Teško je moguće da bi priča iz 11., 12. ili čak 13. stoljeća ovako prezentirala tijek Vlahova usvajanja. Takvo stanje stvari opet jasno upućuje na period kasnog 14. ili 15. stoljeća, u kojem je svjetovna elita grada pod svoju kontrolu stavila čitav niz inače sakralnih simbola i motiva, a u prvome redu baš Vlahov kult.⁷¹ Stoga se čini vjerojatnim da je legenda u obliku u kojem je donose Anonim i kasnija dubrovačka historiografija nastala negdje nakon 1358. godine. Naravno, to ne znači da prije 1358. nije postojala

⁷¹ Za neke primjere dominacije svjetovne nad crkvenom vlasti u Dubrovniku, vidi: Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode*: 211-223; 291-292; 374-377. O odnosu dubrovačke crkve i države općenito, vidi: Kosta Vojnović, »Crkva i država u dubrovačkoj republici, I.« *Rad JAZU* 119 (1894): 32-143; »Crkva i država u dubrovačkoj republici, II.« *Rad JAZU* 121 (1895): 1-91; Ivica Prlender, *Crkva i država u srednjovjekovnom Dubrovniku*, neobjavljena doktorska disertacija na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, 1998.

priča o adopciji sv. Vlaha, ili čak, da priča koju Anonim donosi nije na neki, vjerojatno drastičan način, izmijenjena starija varijanta legende. Ipak, jedno se čini sigurnim: legendu kako je donosi Anonim i kasniji povjesničari treba tumačiti iz konteksta kasnog 14., ili još vjerojatnije, ranog 15. stoljeća.

A kada se ona promisli u kontekstu tog vremena, njezin smisao je posve očit. Kroz ovu legendu sveti Vlaho je - iako izvorno nikakve veze s Dubrovnikom nije imao - postavljen u duboku, dapače egzistencijalnu povezanost s tim gradom. Način na koji je ta veza konstruirana vrlo je simptomatičan. Svci patroni se vrlo često u legendama o njihovu usvajanju objavljuju zajednicama kroz neki čudesni čin zaštite, koji bitno određuje njihov budući simbolički odnos. Oni su uvijek zaštitnici, ali mogu braniti od najrazličitijih stvari: bolesti, gladi, elementarnih nepogoda. Sveti Vlaho pojavljuje se kao zaštitnik u najelementarnijem smislu - kao vođa "nebeske" vojske koja brani dubrovačke zidine, kao branitelj neovisnosti grada, njegove "slobode". Ta "sloboda" ima najozbiljnije moguće jamstvo i odobrenje: Vlaho je, naime, "poslan s neba" (*mandato de zielo*). Ovo shvaćanje sv. Vlaha kao od Boga određena jamca dubrovačke neovisnosti koji po potrebi direktno intervenira u povijest grada vidljivo je u još jednoj legendi sa vrlo sličnom porukom. Naime, po dubrovačkoj tradiciji, Vlaho nije obranio Dubrovnik samo od Venecije. Njegov zagovor bio je ključan u još jednoj velikoj krizi: dubrovački povjesničari izvještavaju da se sultanov konj, kada je 1463. krenuo s vojskom na grad, tri puta sapleo, pa je *Gran Turco* shvatio Božju volju i odustao od napada na Dubrovnik.⁷² Sredinom 15. stoljeća Filip de Diversis u svom "Opisu Dubrovnika" eksplicitno govori o Vlahu kao od Boga određenu čuvaru dubrovačke slobode: "Budući da je božanski zaštitnik Dubrovnika i čuvar njegove slobode i mira, po Božjoj milosti, slavni biskup i mučenik sveti Vlaho..."⁷³ Braniteljska uloga sv. Vlaha postat će toposom dubrovačke književnosti. Samo jedan od bezbrojnih primjera

⁷² *Et tornò (Gran Turco) di recavo da Sutieska, perchè 3 volte suo cavallo scapuzò, et tutte 3 volte se desferai lo suo cavallo, et fu gran miracolo (Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina: 64).* Ragnina ovo »čudo« još jasnije pripisuje sv. Vlahu pišući da je sultan, namjeravajući napasti Dubrovnik, došao do Sutjeske *ma Iddio, per sua misericordia et intercessione di santo Biasio, nostro protector et advocato, e di tutti li santi ... per le qual buone opere Iddio non volse, che el nemico andasse avanti più oltra, ma tornò verso suo paese, per la cagione che il suo cavallo sotto de lui tre volte scappuzò, et sempre si fermava, il che pigliò per augurio...* (*Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina: 261*). Čini se zaista da je 1460-tih spas grada pripisivan čudu, jer je 1465. uspostavljena svetkovina kako bi se, među ostalim, sačuvalo sjećanje na navodno sultanovo odustajanje od napada na Dubrovnik (S. Skurla, *Sveti Vlaho: 157-158*).

⁷³ *Cum Racusii protector divinus et libertatis as suae pacis custos post Dei clementiam sit gloriosus episcopus et martir Sanctus Blasius...* (F. de Diversis, *Opis slavnoga grada Dubrovnika: 50, 147*).

je “Molitva svetom Vlaha za Dubrovnik” Ilije Crijevića, u kojoj se Vlaho za- ziva posve jednoznačno kao branitelj od napada “kletog neprijatelja”, “pljačkaša” i osobito “guja lukavica” (Mlečana?).⁷⁴ Koliko je usko kult ovog sveca bio vezan uz ideju obrane dubrovačke neovisnosti također pokazuje de Diversisov opis proslave blagdana sv Vlaha iz sredine 15. stoljeća. Radilo se o svečanosti koja je, nimalo slučajno, kombinirala posve religijske motive poput procesije i mise sa očitim elementima masovne vojne vježbe. Čak je moguće da je središnji događaj ove ceremonije - velika vojna parada - na određeni način bio ritualno uprizorenje legende o svečevu usvajanju, odnosno da je parada evocirala onu nebesku i/ili zemaljsku vojsku koja je navodno obranila Dubrovnik od mle- tačkog napada. U kasnijem periodu postoje vijesti o insceniranoj bitci dviju vojski predvođenih kapetanom i “kontra-kapetanom”, koja je završavala po- bjedom kapetanove skupine i usklikom: “presvijetli kneže, dobili su naši; sve je mirno.”⁷⁵ Vlahovu funkciju branitelja od neprijateljskog napada jasno po- tvrđuju i njegova dobro poznata ikonografija kao i topografija njegovih statua. On se prikazuje kako zaštitnički drži model Dubrovnika u ruci, a statue s ovakvom sugestivnom porukom postavljene su na ključna mjesta gradskih zidina, tvoreći gotovo magijski zaštitni prsten oko Dubrovnika.⁷⁶

Zanimljivo je da, uz sv. Vlaha, dubrovačka *libertas* u ovom periodu dobiva još jednog važnog nebeskog zagovornika ili, točnije rečeno, čak četrdeseticu njih. Dubrovački povjesničari izvještavaju o uroti nekolicine vlastelina, koji su 1400. godine uz podršku velikaša iz zaleda htjeli preuzeti vlast u gradu.⁷⁷ Urota je navodno “čudesno” razotkrivena na dan Četrdesetorice mučenika, koji je zbog toga postao državnim blagdanom. Propisujući način na koji će se slaviti ovaj svetak, Veliko vijeće 1403. godine naglašava božansku zaštitu koju Republika uživa: “Pošto je bio preslavan onaj dan Četrdeset mučenika čijim je posredovanjem božanska moć čudesno otkrila spletke izdajnika, lukavo i podlo smišljene protiv mira i mirnog stanja općine, vlade, grada našeg Dubrovnika...”⁷⁸

⁷⁴ Luko Paljetak, Dunja Fališevac i Miljenko Foretić (ur.), *Sveti Vlaho: dubrovački parac u hrvatskoj književnosti*. Dubrovnik: Matica Hrvatska, 2001: 16-17.

⁷⁵ S. Skurla, *Sveti Vlaho*: 126-127; Francesco Maria Appendini, *Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei*. I, Ragusa: Antonio Martecchini, 1802: 179-181.

⁷⁶ Igor Fisković, »Kameni likovi svetoga Vlaha u Dubrovniku.« *Dubrovnik* 5/5 (1994): 94-112. Za još neke konotacije Vlahova kulta, vidi: Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode*: 374-378.

⁷⁷ *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 52; S. Razzi, *La storia di Raugia*: 54; G. Luccari, *Copioso ristretto*: 76.

⁷⁸ Preuzeto iz: B. Krekić, »Prilozi unutrašnjoj istoriji Dubrovnika početkom 15. veka.«: 67. Za kontekst urote, vidi: B. Krekić, »Prilozi unutrašnjoj istoriji Dubrovnika početkom 15. veka.«: 63-67; Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode*: 30-32.

Da se zaista radilo o ritualnoj proslavi dubrovačke slobode potvrđuje i Diversis, pišući kako je na taj dan procesija senatora išla u crkvu svetog Vlaha, gdje se održavala propovijed koja je prizivala “sjećanje na milost Gospodina Isusa kojom je sačuvao slobodu, da ne bi prestali biti Bogu zahvalni.” Ovaj običaj se, izgleda, sačuvao i kasnije, jer i Razzi u 16. stoljeću spominje da se na taj dan ujutro “čini propovijed o slobodi”.⁷⁹

Ovaj skup motiva, koji se u ranom 15. stoljeću stvara oko svetog Vlaha, Četrdesetorice mučenika, a donekle i Orlanda, ukazuje na nov način na koji se o *libertas* moglo govoriti: kroz religijski vobabular. Posljedice su bile predvidljive. Dubrovačka “sloboda” više nije utemeljena samo na specifičnoj republikanskoj političkoj doktrini, odnosno ideji o inherentnom pravu urbane zajednice na samoupravu, niti na sumnjivu povijesnom presedanu kakav je u dubrovačkoj tradiciji nudio redefinirani Višegradski ugovor. Kroz svetačke kultove, dubrovačka *libertas* dobiva transcendentnu legitimaciju. “Sloboda” dobiva potvrdu s najvišeg mogućeg mjesta, od Boga samoga, a tu božansku zaštitu “dokazuje” niz primjera nadnaravnih intervencija u povijest grada s ciljem očuvanja njegove “slobode”. Sam opstanak grada u dubrovačkoj diplomaciji i književnosti postaje čudesnim dokazom “božanske milosti” koja Dubrovnik budno čuva i brani poput “najmoćnijeg štita”, usprkos prijetvornim Mlečanima, “opakim patarenima” i “nevjerničkim Turcima” koji neprekidno bdiju nad uništenjem Republike.⁸⁰

⁷⁹ ...iturque ad ecclesiam Sancti Blasii, ubi praedicatur, et gratia libertatis conservata a domino Jesu ad memoriam illorum reducitur, ut Deo grati esse non desinant (F. de Diversis, *Opis slavnoga grada Dubrovnika*: 96, 177). Razzi spominje: *Onde in memoria di tale beneficio, ciascun'hanno, il Rettore, e Senato costuma di andare procesionalmente alla Chiesa di San Biagio: e quivi anche nella loggia vicina quella matina si fa predica della libertà* (S. Razzi, *La storia di Raugia*: 54).

⁸⁰ Dobar primjer ove u dubrovačkoj diplomaciji 15. stoljeća uobičajene retorike je pismo sicilijanskoj kraljici iz kolovoza 1431.: *Sed cum hec nostra civitas sit scopulo arduissimo sita, marique quasi tota amplexata, et, quod deterius est, patarinis nequissimis circumdata, quibus patarinis nequiores se denuntiantur Teucri infideles, qui tales memorati convicini nostri die noctuque ipsorum innata versipelli inhumana sagacitate nos posse in ere et persona offendere ac huius nostre Reipublicae privare admodum vigilant, contra quos quidem ni divina pereunte clementia, que suo seriusissimo clipeo nos custodit, vigilem sollicitudinem obstandi proditioibus in nos perpetratis per ipsos patarinos prestaremus nec non ipsos eosdem deliquentes cum acie, ensis et vigore iuris puniremus, hucusque non potuissemus ab ipsis convicinis custodisse et defendisse* (J. Radonić, *Dubrovačka akta i povelje*, I/1: 325). Slično je i pismo papi od 27. veljače 1451. u kojemu se govori: (*città*)...*e stata molto inquietata e vexata per essi infedeli, benchè per la gracia de Dio se è conservata e difesa et de tempo in tempo ampliata la sua iurisdicione et territorio per tal che non è città in Dalmacia che abbia più lata iurisdicione, ma cum grande spese, fatiche, affani et effusion de sangue* (J. Gelcich i L. Thalloczy, *Diplomatarium*: 523-526).

Grad kojim "sloboda slatka vlada": libertas i aristokratska republika

Koliko god opsesivno Dubrovčani govorili o svojoj *libertas*, zanimljivo je da je u dokumentima zapravo nemoguće pronaći njenu jednoznačnu i preciznu definiciju. Štoviše, pojam *libertas* u sebi je sadržavao takvo bogatstvo značenja da se čak mogla desiti prilično začudna stvar - to da "sloboda" dospije u proturječje sama sa sobom. Možda najbolju ilustraciju takva nesklada između dva temeljna koncepta "slobode" predstavlja jedan od velikih mitova starog Dubrovnika, poznata priča o tiraninu Damjanu Judi.

Stari povjesničari Dubrovnika izvještavaju kako je negdje u 13. stoljeću plemić (Damjan) Juda odbio odstupiti sa kneževskog mjesta kada mu je istekao mandat i, ukinuvši vladavinu vlasteoskih vijeća, uspostavio tiransku vlast u gradu. Kako bi oslobodio Dubrovnik od tiranije, Judin je zet organizirao urotu sa prilično iznenađujućim planom djelovanja: naime, urotnici su se za pomoć obratili ni manje ni više no Mlečanima. Zavjera je uspješno provedena u djelo, Juda je uz mletačku pomoć na prijevaru zarobljen i, demonstrirajući poslovičnu tiransku silovitost, počinio samoubojstvo. Priča, barem po nekima od dubrovačkih povjesničara, time dobiva sretan završetak. Tiranija je okončana, a republikanske institucije vlasti iznova su uspostavljene. Doduše, s jednom malom razlikom - na njihovo čelo došao je mletački *comes*.⁸¹

Ova je priča sigurno svojevrsna moralistička legenda o istinskom rodoljubu, vlastelinu koji je pretpostavio opću dobrobit svojim obiteljskim vezama s tiraninom, učinivši sve što je bilo u njegovoj moći da izbavi domovinu od despotizma. Isto tako, očito je da se ovdje radi o pokušaju relativiziranja mletačke vlasti nad Dubrovnikom na način sličan onome kojim se relativizirala i Ugarska. Kao što su se 1358. godine Dubrovčani navodno "svojevoljno" predali Ludoviku, jednako su tako sami pozvali Mlečane u svoj grad. Dubrovnik se opet predstavlja kao autor svoje sudbine.⁸²

No, ono što zaista iznenađuje jest način na koji neki dubrovački povjesničari komentiraju ovu legendu, osobito rezultat podvrgavanja Veneciji. Jer, po njihovu

⁸¹ *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 33; 220-221; S. Razzi, *La storia di Raugia*: 38; G. Luccari, *Copioso ristretto*: 40-41; L. Crijević Tuberon, *Komentari o mojem vremenu*: 91-93; Mauro Orbini, *Regno degli Sclavi*. München: Verlag Otto Sagner, 1985: 187-189; *Chronica Ragusina Junii Restii (ab origine urbis usque ad annum 1451) item Joannis Gundulae (1451-1484)*, ur. Natko Nodilo. Zagabriae: JAZU, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 25, 1893: 70-74.

⁸² Za ovakvu interpretaciju legende, vidi: Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode*: 75-76.

tumačenju, pri tome se zapravo nije radilo o gubitku, nego o ponovnom zadobivanju slobode. Već prvi koji donosi priču o Judi, Johannes Conversini, zaključuje da je tiraninovom smrću “sloboda ponovno vraćena” u Dubrovnik, a čak napominje da je gradom otada vladao mletački knez sa zadatkom, ni manje ni više no da - “čuva slobodu”.⁸³ Nekih stotinu godina kasnije, anonimni dubrovački analist na istom je tragu. Juda je “uzurpirao slobodu” (*havea usurpato la libertà*) te su urotnici odlučili zamoliti Veneciju da, doslovno, “pošalje kneza za grad iz Mletaka... kako bi se sloboda vratila u Dubrovnik.”⁸⁴ U 16. stoljeću N. Ragnina, iako, čini se, već manje entuzijastičan oko ishoda priče, napominje da je cilj urote bio “osloboditi se od tiranskog ropstva”.⁸⁵

Ova tumačenja dubrovačkih povjesničara na prvi pogled prilično su čudna. Sloboda se, doslovno, “vraća” u Dubrovnik sa venecijanskim knezom. Štoviše, Dubrovnik je “oslobođen” upravo uspostavljanjem mletačke vlasti. Prilično je teško ovu priču pomiriti s uobičajenim značenjem slobode u dubrovačkim dokumentima, u kojima ona označava baš odsustvo strane vlasti. Posebno je ovu legendu teško uskladiti sa njoj više-manje suvremenom pričom o usvajanju svetog Vlaha, u kojoj su baš Venecijanci prikazani kao neprijatelji dubrovačke “slobode” *par excellence*. Na određen način, priča o Judi poput zrcalnog je odraza one o Vlahu: u jednoj legendi “sloboda” se od Venecije brani na gradskim zidinama, a u drugoj se zadobiva baš prepuštanjem grada Mlečanima.

Zaista, oko poante ove legende kao da u dubrovačkoj historiografiji postoji lagana nelagoda. Čini se da ju je osjećao već anonimni analist, jer žurno napominje da su Mlečani “taj put bili pravedni, velikodušni, čuvajući danu riječ svakome; i ono što bi obećali ne bi zaboravili ispuniti”.⁸⁶ No to očito nije bilo dovoljno, pa se kod kasnijih povjesničara, usprkos insistiranju da je vlast mletačkog kneza bila posve u skladu sa zakonima grada i željama vlasteoskih vijeća, još jasnije pokazuje svijest o problematičnoj poanti priče koja se polako

⁸³ Nakon što je ispričao kako je Juda zarobljen, Conversini piše: *Hoc igitur astu libertate recuperata... Tada su se Dubrovčani dogovorili da prijeđu sub dictione Venecije te u njenoj naklonosti i zaštiti libertate perfuantur*. Venecijanci su među svojim plemićima birali jednog *qui presideret libertatem populi Ragusini*. Kasniji prijepis Conversinijeve *Hystoria Ragusii* nalazi se u Arhivu HAZU pod signaturom II d 55, a legenda o Judi na stranicama 57-58.

⁸⁴ *...faccia menar Rettor de Venetia, et caciare via suocero, per fare ritornare liberta a Ragusa*. (*Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 33).

⁸⁵ *...liberar sè dalla tirannica servitù... (Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 220).

⁸⁶ *Perché quella volta Venetiani furono iusti, magnanimi, conservando fede ad ogni uno; et le promesse che promettevano, non venevano a manco*. (*Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 33).

pretvara u tragičan događaj. Već Tuberon govori da su se Dubrovčani “dragovoljno, ali sasvim nerazborito” predali Veneciji, misleći da “time neće izgubiti ništa od svoje slobode”, a zapravo su time “prije stekli drugog gospodara, nego uklonili samodršca”. Samoinicijativno priznanje mletačke vlasti po njemu je očito nešto što pravim patriotima ne bi palo na pamet. Taj zahtjev navodno je došao od Venecijanaca, koji nisu mogli a “da ne odstupe od običaja trgovaca čija je osobina mjeriti sve prema koristi, te nimalo ne vodeći računa o svojoj časti” nisu ni pomislili “da bi pomogli iz milosti, nego odluče svoju uslugu zamijeniti za tuđe ropstvo”.⁸⁷ Razzi, slijedeći Tuberona, priča vrlo sličnu priču naglašavajući da su urotnici na mletački uvjet pristali zbog mržnje spram domaće tiranije (*per l'odio della domestica tirannide*), ali su time navalili na sebe ropски jaram Venecije (*giogo della servitù Veneta*).⁸⁸ Neki drugi povjesničari, poput Orbina ili Restija, čak dodaju i izmišljenu raspravu urotnika o tome koliko je zaista pametan potez pozvati Veneciju.⁸⁹ Jedini koji je izbjegao proturječje je G. Luccari, doduše po cijenu drastičnog mijenjanja priče. On donosi u osnovi istu legendu, očito se služeći nekom verzijom Anala, ali slom tiranije pripisuje samim urotnicima - neki Bobaljevići i vođa urotnika Petar Beneša jednostavno ubiju Judu *per la bonta diuina*. O Mlečanima nema ni riječi.⁹⁰

Ipak, problem ostaje. Po ranijim povjesničarima - Conversiniju, Anonimu, Ragnini - mletačka vlast značila je vraćanje izgubljene “slobode”. Kako objasniti taj začudni zaključak da Dubrovnik gubeći neovisnost zadobiva “slobodu”? Odgovor je jednostavan. Riječ *libertà/libertas* ovdje ne znači neovisnost, nego posve drugačiju stvar. Što je točno *libertà* u ovom kontekstu mogla značiti možda najjasnije pokazuje komentar priče o Judi koji daje G. Luccari. On piše da je tiranin skovao “smrtonosnu urotu da uništi sjećanje, tragove i samo ime *Velikog vijeća, temelj i oslonac naše slobode*.”⁹¹ Drugim riječima, Juda je uništio dubrovačku “slobodu” jer je ukinuo Veliko vijeće i druge republikanske institucije grada, koje su njen “temelj” i uvjet. Kako bi Dubrovnik bio

⁸⁷ L. Crijević Tuberon, *Komentari o mojem vremenu*: 92.

⁸⁸ S. Razzi, *La storia di Raugia*: 38.

⁸⁹ M. Orbini, *Regno degli Sclavi*: 188, Naravno, Bobaljevići su ti koji upozoravaju na problem, sugerirajući da Dubrovčani sami ubiju tiranina i nastave “živjeti slobodni” (*vivere liberi*), umjesto da se “podlože drugima” (*sottoporsi ad altri*). Ipak, nasljeđujući nešto od starijeg tumačenja, Orbini vođu urotnika, Piera Benessa, naziva *liberatore della patria*. Kod Restija Beneša poprima gotovo demagoške karakteristike, navodeći ostale patricije da pristanu na priznanje mletačke vlasti (*Chronica Ragusina Junii Restii*: 71).

⁹⁰ G. Luccari, *Copioso ristretto*: 40-41.

⁹¹ *...mortal congiura, per ruinare la memoria, le vestigia, et il nome del Consiglio generale, base, e sostegno della nostra libertà...* (G. Luccari, *Copioso ristretto*: 40-41).

“slobodan” očito nije dovoljno samo to da ne priznaje stranu vlast, nego je jednako tako važno, možda i važnije, da se njime upravlja kroz sistem izbornih kolektivnih tijela sastavljenih od njegovih *cives*. Zato se čini da je “sloboda” u kasnosrednjovjekovnom Dubrovniku imala dva temeljna značenja: s jedne strane značila je autonomiju ili čak neovisnost, a s druge život pod republikanskim institucijama.⁹²

Naravno, ovo shvaćanje “slobode” kao nečeg usko vezanog uz republikanski sistem vladavine nije dubrovačka specifičnost. Središnja figura u vokabularu srednjovjekovnog i renesansnog republikanizma uopće je čovjek koji u svojstvu građanina (*civis*) osigurava svoju *libertas* kroz sudjelovanje u *res publica*, odnosno u izbornom sistemu republikanske vladavine. Dok je za nas danas, nakon stoljeća liberalizma, sloboda nešto *par excellence* s onu stranu politike, bitno privatni prostor u kojem nema intervencija vanjske sile, prvenstveno države, u klasičnoj republikanskoj tradiciji sloboda je nešto što se realizira baš u javnom prostoru, ona je sudjelovanje u vođenju javnih poslova i atribut politički aktivnog čovjeka. Sloboda nije samo odsustvo intervencije - u suvremenom smislu tzv. “negativne” slobode - iako je to njena nužna pretpostavka, nego i vrsta *djelatnosti*, odnosno javne političke akcije koja zahtjeva “vrlinu” ili čak “virtuoznost” (*virtù*). Ipak, tako djelatno shvaćena sloboda ne znači neprekidnu, a još manje neograničenu moć: baš obratno, prema klasičnoj definiciji političke slobode još od antike, radi se o stanju u kojem se izmjenjuju periodi u kojima pojedinac vlada i u kojima se vlada njime. A jedini sistem vladavine koji to omogućuje, koji stvara okvir i prostor za realizaciju tako shvaćene “slobode” je onaj republikanski.⁹³

⁹² To je i njeno općenito značenje u republikanskom diskursu počevši od srednjeg vijeka sve do Machiavellija i Guicardinija. Dobar primjer do koje mjere je u klasičnoj republikanskoj tradiciji pojam “slobode” bio vezan sa pojmom “republike”, pokazuje Machiavelli koji izraze “živjeti slobodno” (*vivere libero*) i “republika” koristi kao sinonime. Vidi: Q. Skinner, *The foundations of modern political thought*: 6-7; William J. Bouwsma, »Liberty in Renaissance and Reformation.«, u: *The origins of modern freedom in the west*, ur. R. Davis Stanford. California: University of Stanford Press, 1995: 215; Marcia L. Colish, »The idea of liberty in Machiavelli.« *Journal of the History of Ideas* 32 (1971): 323-350; Maurizio Viroli, *Per amore della patria. Patriotismo e nazionalismo nella storia*. Bari: Editori Laterza, 2001: passim, osobito XIV-XV.

⁹³ John Pocock, »Virtues, rights and manners: a model for historians of political thought.«, u: *Virtue, commerce, and history*. Cambridge: CUP, 1985: passim, osobito 39-41; Frederick Lane, »At the roots of republicanism.«, u: *Venice and history*. Baltimore: Johns Hopkins Press, 1966: 529; Q. Skinner, »The vocabulary of Renaissance republicanism.«: 87, 101-102; Quentin Skinner, »Classical Liberty and the Coming of the English Civil War.«, u: *Republicanism. A shared European Heritage, volume II, The Values of Republicanism in Early Modern Europe*, ur. Martin von Gelderen i Q. Skinner. Cambridge: CUP, 2002: 9-14.

Ovo jasno potvrđuje prilično pouzdan svjedok, de Diversis, koji, govoreći o tipu vladavine u Dubrovniku, piše: “Zato je... potrebno nazvati ovo uređenje vladavinom građana, a to je, kao što sam prethodno rekao, *vlast slobodnih, gdje vladajući postaju podanici, a podanici se jednako tako promeću u vladajuće*, gdje više njih obnaša jednu službu, s ograničenom vlašću koju čuvaju gradske odredbe i statuti, te odluke patricija. Sva ova opisana načela jasno se razabiru u dubrovačkom uređenju. Jer, naime, svi su *dubrovački patriciji ravnopravni i slobodni*.”⁹⁴ Koliko je ovakvo razumijevanje slobode tipično za kasnosrednjovjekovne i renesansne gradove-države pokazuje jedna karakteristična rečenica, čak definicija slobode beskrajno utjecajnog Leonarda Brunija, koji zapravo govori istu stvar kao i Diversi: “To je stoga istinska sloboda, ta jednakost građana pred zakonom i sudjelovanje u javnim službama...” Na sličnom je tragu nekoliko decenija kasnije jedan drugi Firentinac, Alamano Rinuccini, kada govori o slobodi kao sudjelovanju u javnim poslovima i jednakosti pred zakonom otvara retoričkim pitanjem: “Nije li dobro poznato da je temeljni princip svake slobode jednakost građana?”⁹⁵ Dubrovački kroničar J. Resti, kasni ali pouzdani svjedok, baš to pripisuje u glavni grijeh Judi, navodeći da je tiranin proveo “opresiju slobode svojih sugrađana s kojima je trebalo živjeti u jednakosti”.⁹⁶

Naravno, usprkos eksplicitnom vezivanju ideje ravnopravnosti sa idejom slobode, ovakvo shvaćanje *libertas* bilo je prilično daleko od nekog demokratskog razumijevanja. To vrijedi i za Firencu s njenim nasljedem nešto “demokratičnije” retorike, a još više za Dubrovnik i Veneciju.⁹⁷ Jer, de Diversis je veoma precizan.

⁹⁴ F. de Diversis, *Opis slavnoga grada Dubrovnika*: 65.

⁹⁵ Za Brunijev citat, vidi: W. J. Bouwsma, »Liberty in Renaissance and Reformation.«: 210. Rinuccinijev tekst objavljen je u: *Humanism and liberty: writings on freedom from fifteenth-century Florence*, prev. i ur. Renée Neu Watkins. Columbia: University of South Carolina Press, 1978: 204.

⁹⁶ *l'opression della libertà dei concittadini, con li quali si doveva viver con egualità* (*Chronica Ragusina Junii Restii*: 70). Za važnost ideje o jednakosti među vladajućom elitom u firentinskoj političkoj tradiciji, vidjeti: Nicolai Rubinstein, »Florentina Libertas.«, u: Nicolai Rubinstein, *Studies in Italian History in the Middle Ages and the Renaissance I. Political Thought and the Language of Politics. Art and Politics*, ur. Giovanni Capelli. Rim: Edizioni di storia e letteratura, 2004: 279-282, 284, 287-290.

⁹⁷ Za neke primjere “demokratskijih” odnosno anti-aristokratskih elemenata u firentinskoj političkoj tradiciji, gdje se inzistira kako su službe otvorene za sve, neovisno o njihovu porijeklu, vidi: Gordon Griffiths, James Hankins, David Thompson, *The humanism of Leonardo Bruni: selected texts*. Binghamton, N.Y.: Medieval & Renaissance Texts & Studies, 1987: 60-61, 105, 117, 119; Q. Skinner, *The foundations of modern political thought*: 78-82. Iako u Firenci porijeklo nije bilo važno koliko u Dubrovniku ili Veneciji, ipak je krug onih s pravom na pristup državnim službama u principu uvijek bio ograničen na jedan ili drugi način, prvenstveno isključujući brojne radnike u gradskim industrijama. O tome koliko su uske bile socijalne baze starih republikanskih sistema, vidi: F. Lane, »At the roots of Republicanism.«: 530.

Međusobno ravnopravni u Dubrovniku samo su patriciji. Još važnije, ti patriciji su “slobodni”, a njihova je vladavina “vlast slobodnih”. “Sloboda” je očito bila ne samo republikanska, nego i aristokratska stvar. Naime, pravo sudjelovanja u upravi gradom, a time zapravo i mogućnost pune realizacije svoje “slobode” posjedovao je jedino uzak i jasno definiran krug dubrovačkih plemića. *Libertas* je stoga ovdje unekoliko bliska svom tradicionalnom značenju povlastice, ali vrlo specifične - vlasteoskog prava na ulazak u Veliko vijeće. Čini se da su istinski “slobodni” u jednoj aristokratskoj republici bili samo oni koji njome vladaju.

No, “sloboda” nije bila samo posljedica aristokratsko-republikanskog ustava. Neke naizgled zbunjujuće formulacije iz dokumenata ukazuju na još jednu nijansu njena značenja. Tako na primjer u kasnom 15. st putopisac Casola, opisujući tip vladavine u Dubrovniku, napominje: “Vlast ili sloboda ovih Dubrovčana upravlja na sljedeći način...” Slično tome u sedamnaestom stoljeću, na početku svoje drame *Pavlimir* Junije Palmotić obraća se Dubrovčanima sljedećim naizgled paradoksalnim riječima: “drazi moji sugrađani, kijeh *sloboda slatka vlada*.”⁹⁸ Začudna Palmotićeva formulacija da sloboda “vlada” ili Casolino direktno identificiranje vlasti i slobode pokazuju da je ta riječ označavala ne samo posljedicu republikanskih institucija, nego i te institucije same. “Sloboda” je specifična vrsta moći ili, još točnije, riječ ovdje stoji kao izraz za koncept koji se u tom periodu tek formira - za ideju države.⁹⁹ I to ne bilo koje države, nego isključivo republikanski ustrojenog aparata vlasti koji je svojevrсна materijalizacija “slobode” budući da predstavlja institucionalizirani izraz temeljnog republikanskog aksioma o pravu zajednice na samoupravu.

Sve u svemu, kao što je *libertas* shvaćena u smislu odsustva vanjske vlasti oscilirala u svom značenju od autonomije do apsolutne neovisnosti (suvereniteta), tako je i “sloboda” vezana uz republikanski “ustav” imala barem dva temeljna značenja. Ona je s jedne strane bila posljedica života pod republikanskim institucijama koje predstavljaju nužni preduvjet i temeljnu sferu njene realizacije. S druge strane, same te institucije bile su “sloboda”, jer su shvaćene kao njena materijalizacija u pravnom i običajnosnom sistemu aristokratsko-republikanske vladavine. Naravno, pri govoru o *libertas* sva ova značenja rijetko se javljaju odvojeno. Štoviše, među njima postoji međuodnos koji se ponekad i eksplicitno navodi, postajući važnom figurom legitimacije aristokratske vlasti:

⁹⁸ Junije Palmotić, *Pavlimir*. Zagreb: Zagrebačka stvarnost, 1995: 1.

⁹⁹ Q. Skinner, *The foundations of modern political thought*: IX-X.

dok neovisnost grada omogućava opstanak njegove aristokratske vladavine, aristokratska vladavina najbolji je jamac očuvanja njegove nezavisnosti.¹⁰⁰

Iako "sloboda" u većini dubrovačkih primjera znači sve ove stvari istovremeno, ipak treba upozoriti da snažniji naglasak leži na jednom aspektu - na *libertas* kao autonomiji/neovisnosti. Ovo je vrijedno spomena, jer u retorici nekih drugih gradova-država - na primjer, u tom pogledu silno utjecajne Firence - to nije slučaj. Višestruki su uzroci tog pomaka u akcentu, no sigurno je ključnu ulogu igrala jedna bitna razlika između Dubrovnika i većine talijanskih urbanih republika. U Dubrovniku je, usprkos klasičnim republikanskim mitovima o Judi i 1400. godini, opasnost od *signorije* bila daleko manja, te je stoga bilo manje potrebno inzistirati na "slobodi" shvaćenoj kao život pod republikanskim institucijama. Posve je drugačije bilo u talijanskim gradovima kasnog srednjeg vijeka, koji su uživali mnogo manju institucionalnu stabilnost i socijalan mir od Dubrovnika, a istovremeno se u njihovu okruženju događalo masovno pretvaranje dotad republikanskih vladavina u agresivne i ekspanzivne *signorije*. Treba se samo sjetiti Firence s njenim poslovično nestabilnim političkim institucijama, socijalnim nemirima, kao i brojnim ratovima s "tiranskim" režimima poput viscontijevskog Milana. Ova kriza jednog sistema vladavine dovela je u Italiji do nastanka iznimno sofisticiranog republikanskog diskursa - štoviše, temelja moderne političke filozofije Zapada - u kojem je "sloboda" shvaćena kao život pod republikanskim institucijama bila središnja vrijednost i problem.¹⁰¹

S druge strane, u Dubrovniku u stalnoj krizi nije bio njegov republikanski poredak, nego baš njegova krhka neovisnost. Pošteđen od Viscontija i sličnih,

¹⁰⁰ Za vezu ova dva koncepta slobode vidi i W. J. Bouwsma, »Liberty in Renaissance and Reformation.«: 215-216. Najrazličitiji vidovi slobode kao vrijednosti usko vezane uz republikanski ustav grada, kao i različiti načini legitimacije aristokratske vlasti, kroz ovaj pojam u Dubrovniku temeljito su obrađeni u: Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode: passim*, osobito 13-40.

¹⁰¹ Za govor o "slobodi" u gradovima-državama kasnog srednjeg vijeka, vidi klasične radove: Nicolai Rubinstein, »Florence and the Despots in the Fourteenth Century.« *Transactions of the Royal Historical Society*, Ser. 5, 2 (1952): 21-45; Bueno de Mesquita, »The Place of Despotism in Italian Politics.«, u: *Europe in the Late Middle Ages*, ur. John Hale i dr. Evanston, 1965: 303-312; Q. Skinner, *The foundations of modern political thought*: 3-69; 77-79; Hans Baron, *Crisis of the early Italian Renaissance: civic humanism and republican liberty in an age of classicism and tyranny*. Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1966. Za suvremene kritike Baronova kapitalnog djela, vidi: James Hankins ur., *Renaissance civic humanism: reappraisals and reflections*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2000. Za firentinski republikanizam kao temelj suvremenog političkog mišljenja, vidi: John G. A. Pocock, *The Machiavellian moment: Florentine political thought and the Atlantic republican tradition*. Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1975. Za najširi kontekst ranomodernog Europe, vidi: Georg Schmidt i Martin van Gelderen (ur.), *Kollektive Freiheitsvorstellungen im frühneuzeitlichen Europa (1400 bis 1800)*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2006.

Dubrovnik je imao drugačije, možda još opasnije neprijatelje. U 15. stoljeću susreo se s izazovom koji nije bio poznat drugim gradovima-državama njegova vremena i koji je aktualnijim no ikada učinio baš pitanje o njegovoj neovisnosti. Susreo se s problemom kako preživjeti onu “barbarsku oluju” (*procella barbarorum*) koja se dizala na njegovu istočnom horizontu.

Antemurale christianitatis i “najvjerniji haračari” Osmanskog Carstva: dubrovačka libertas u kasnom 15. i ranom 16. stoljeću

Nakon dugog izbjegavanja direktnog kontakta s Portom, Dubrovčani su sredinom 15. stoljeća ipak bili prisiljeni kroz pregovore pronaći *modus vivendi* s Osmanskim Carstvom. I dok su 1430. godine, u prvim službenim diplomatskim dodirima sa sultanom uspjeli isposlovati slobodu trgovine bez ikakvih popratnih obaveza, nekih desetak godina kasnije situacija se temeljito izmijenila. Padom srpske despotovine 1439/40. godine sultan je došao u posjed prostora od goleme gospodarske važnosti za Dubrovnik i gradu, čija trgovina je bila ozbiljno ugrožena, postavio predvidljiv zahtjev: otvorio je pitanje plaćanja harača.¹⁰²

Suočeni s ovim zahtjevom, Dubrovčani su u govoru o svojoj “slobodi” otišli dalje no ikada prije. U uputi iz decembra 1440., poslanicima kod sultana rečeno je da na Porti nastupe kao da se radi o posve “rutinskom” posjetu s ciljem rješavanja nekih tekućih pitanja i obnove povoljnog ugovora iz 1431. godine. No, ukoliko Turci otvore pitanje dubrovačkog harača, i to s tvrdnjom da su ga Dubrovčani plaćali i sultanovim prethodnicima, poslanici su trebali reći nešto poprilično iznenađujuće: “Bog od kojega se ništa ne može sakriti, zna i svjedok je da je naš grad *uvijek živio sa sloboštinom i slobodom* i nikad se neće naći da je ocu vašega cara ni bilo kojem od njegovih prethodnika, niti slično tome *bilo kojem drugom gospodinu naš grad ikada dao ikakav tribut ili harač*”.¹⁰³

Ova nevjerojatna tvrdnja nije bila samo prigodna laž. Koliko god možda stvorena iz nužde, čak panike, pred njom je stajala sjajna budućnost. Tvrdnja

¹⁰² Ivan Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*. Beograd: SAN, 1952: 77-103; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808.*, I: 196-212; Vesna Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 2003: 9-11.

¹⁰³ ...*dio dal qual non si po ascondar alguna chosa sa et e so testimonio che la nostra zitade sempre ha vivesto con franchizia et libertade, et mai non si trovera che allo padre del vostro Imperadore, ne ad alguni delli suoy antecessori, ne per lo simel ad algun altro signore la nostra zitade may abia dato tributo, ne carazo alguno. Litterae et commissiones levantis* (dalje: LL), ser. 27.1., sv. 12, f. 214r (DAD). Za povijesni kontekst ove upute, vidi: V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808.*, I: 201-206; I. Božić, *Dubrovnik i Turska*: 82-83.

da je Dubrovnik od samog osnutka uvijek bio “slobodan” jedan je od motiva koji će postati općim mjestom dubrovačke diplomacije sljedećih nekoliko stoljeća.¹⁰⁴ Ideja da je Dubrovnik zapravo uvijek vladao sam sobom isto tako predstavlja izvrstan sažetak programa najvećeg dijela dubrovačke historiografije počevši od kasnog 15. stoljeća sve do pada Republike.¹⁰⁵ Konačno, slika neprekinute i nikada oskvrnjene slobode grada postala je široko prihvaćenim motivom dubrovačke renesansne kulture uopće. Treba se samo sjetiti Ilije Crijevića, koji u jednom od svojih govora, poslovično ignorirajući činjenice, govori o tome kako se Dubrovnik “branio božanskom pomoći i sačuvao djedovsku slobodu kroz neprekinuti niz godina.” Ili pak Orbinija, koji govoreći o Dubrovniku u “Kraljevstvu Slavena” napominje: “Dubrovčani su uvijek živjeli slobodni”. Ova tvrdnja dosegla je takvu važnost da je bila dobro poznata čak i dalmatinskim literatima poput Hanibala Lucića, koji za Dubrovnik piše “tim jarma nikadar na njemu još ne bi, / vazda gospodar bio je sam sebi”.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Sličnu su stvar Dubrovčani ponavljali i u drugim uputama iz ranih 1440-tih. Vidi: V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808.*, I: 208-9. S prolaskom vremena, primjera ima sve više: u uputi Franu Gunduliću, datiranoj 1. svibnja 1570., dubrovačka vlada određuje da svoj govor pred papom treba započeti sljedećim znakovitim riječima: *Santissimo et beatissimo padre! La città di Ragugia gode da mille anni in quà la sua libertà...* (Jovan Radonić (ur.), *Dubrovačka akta i povelje*, II/2. Beograd: SKA, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, 1938: 220).

¹⁰⁵ Već u kasnom petnaestom stoljeću epizode mletačke i ugarske vlasti nad gradom interpretirane su krajnje tendenciozno, kao voljno podvrgavanje Dubrovnika, a ne kao nužnost ili čak rezultat vojnog osvajanja (*Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*). Sljedeća faza sastojala se u tome da se niz epizoda strane vlasti ne samo prikazuju kao voljno podvrgavanje Dubrovnika, nego i svedu samo na ono što se definitivno nije moglo zatajiti, npr. na mletački period od 1205. do 1358. godine, dok se ostale slične epizode prešućuju (npr. Orbini). Konačni stadij, vidljiv u povijesti Dubrovnika G. Luccarija, tvrdnja je da Dubrovnik jednostavno nikada nije bio podložan stranoj vlasti. Kod Luccarija su, iako je očito znao za barem neke od njih, sve epizode mletačke ili kasnije ugarske vlasti, prešućene ili tumačene kao savezništvo dviju neovisnih država. Koliko je ta ideja zaista bila programatska pokazuje, doduše kasan, primjer rasprave S. Slade pod simptomatičnim naslovom *Ragusinae perpetuae libertatis adversus Venetos vinditiae*. Ovakvo prekrajanje vlastite povijesti nije dubrovačka specifičnost. Osobito je Venecija insistirala da nikada nije priznavala vanjskog gospodara (William J. Bouwsma, *Venice and the Defense of Republican Liberty: Renaissance Values in the Age of the Counter-Reformation*. Berkeley: University of California Press, 1968: 54). Za sličnu ideju u drugim talijanskim gradovima, vidi: P. Jones, *Italian city-state*: 352.

¹⁰⁶ Crijević piše za Dubrovnik: *...divinitus protegitur et avitam libertatem perpetua serie conservat.* (Darinka Nevenić-Grabovac, »Ilija Lamprice Crijević, Posmrtni govor svome ujaku Juniju Sorkočeviću.« *Živa Antika* 27 (1977): 253). Na vrlo sličan način govori i grčki humanist Michele Marullo Tarcaniota, koji hvaleći Dubrovnik spominje *pulchramque libertatem avorum/ perpetua serie retentam* (Albert Haler, »Grk Humanista slavi Dubrovnik.« *Hrvatska revija* 10 (11.1938): 550-551). Orbini napominje: *Rausei sempre vissero liberi* (M. Orbini, *Regno degli Sclavi*: 185). Za Lucića, vidi: *Pjesme Petra Hektorovića i Hanibala Lucića*. Zagreb: Stari pisci hrvatski IV, JAZU, 1874: 263; Jakša Ravlić, »Politički pogledi H. Lucića.« *Historijski pregled* 2 (1954): 29.

Korist od takve slike dubrovačke povijesti je očita. U konkretnom slučaju, 1440. ona je služila da se ospori i inače netočna turska tvrdnja da je Dubrovnik već u prošlosti plaćao harač. Općenito gledano, njezina je funkcija bila da se unaprijed oduzme legitimitet svakom prezezanju za Dubrovnikom na temelju “povijesnog” prava, osobito od strane njegovih bivših gospodara poput Venecije ili kasnije Habsburgovaca kao nosilaca naslova ugarskog kralja. Kako bi dobila zaista čvrste temelje, dubrovačka *libertas* je morala biti - riječima jednog politički osviještenog Dubrovčanina iz 18. stoljeća - istinski “djevičanska”.¹⁰⁷

Usprkos ovakvoj spektakularnoj argumentaciji, Dubrovnik je na koncu, nakon popriličnog otezanja i pregovaranja, 1442. godine bio prisiljen pristati na turski zahtjev. Suočeni sa hapšenjima svojih trgovaca i plijenjenjem robe, Dubrovčani su sklopili novi ugovor s Turcima, obvezavši se na plaćanje 1000 dukata godišnje u srebrnom posuđu. Ipak, minimum koji su uspjeli postići bio je da se pri tome barem biraju riječi. Već u uputi poslanicima koji su išli pregovarati o uvjetima ugovora insistira se da je Dubrovnik spreman na godišnje davanje Porti, ali *per honor et non per harazo*. To postaje dubrovačkom maksimumom u odnosu s Osmanskim Carstvom. U ugovoru iz 1442. godine, a isto tako i u nizu kasnijih dokumenata sve do kasnih 1460-tih, ovo se davanje ne naziva “haračem” nego “darom” (*donum*) ili “počašću” (*honor*).¹⁰⁸ Radi se o prepoznatljivoj taktici koja se često javlja i pri tendencioznim opisima odnosa grada s Ugarskom, gdje se se tribut ugarskome kralju također naziva *dono* - a “dar” nije znak podaništva, već nešto što se daje svojevóljno i bez obaveze. No, uz to što su izbjegli spomen “harača”, Dubrovčani su uspjeli postići i eksplicitno priznanje svoje “slobode” od strane Osmanskog Carstva. U ugovoru

¹⁰⁷ Radi se o riječima koje je Coletiju, nakon cenzure šestog dijela *Illyricum sacrum*, posvećenog dubrovačkoj crkvi, godine 1793. uputio Ivan-Luka Volanti obavještavajući ga da više ne treba slati dijelove teksta u Dubrovnik na pregled: *...fissata una volta nel primo terno la verginità della libertà Ragusea, non vi sarà più pericolo di nulla...* (Šime Ljubić, »Ob odnošajih dubrovačke sa Mletačkom Republikom tja do g. 1358.« *Rad JAZU* 5 (1868): 104-105). Ideja o “djevičanstvu” slobode posuđena je od Venecije, gdje je utjecajni literarni i vizualni topos bio motiv o “djevici Veneciji” (*Venetia Vergine*), simbolizirajući činjenicu da grad nikada nije bio osvojen (David Rosand, *The Myths of Venice. The Figuration of the State*. Chapel Hill & London: University of North Carolina Press, 2001: 36-38).

¹⁰⁸ I. Božić, *Dubrovnik i Turska*: 91-92. U ugovoru iz 1442. kaže se da će Dubrovčani slati “na Portu carstva mi vsako godište poklisara s darom u sudoveh srebrneh vrednosti 1000 dukata zlateh” (Ljuba Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, I/2. Beograd-Sremski Karlovci: SKA, 1934: 234). Još neki slični primjeri su: Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, I/2: 239, 240, 242; Branislav M. Nedeljković, »Dubrovačko-turski ugovor od 23. oktobra 1458. godine.« *Zbornik Filozofskog Fakulteta* 9/1 (1970): 371, 384, 390-93.

iz 1442. sultan naređuje svojim podanicima da ne uznemiruju i ne nanose štete Dubrovčanima, nego da “njih grad i njih vladanje stoji u svojih zakoneh i u slobodah i ljudi svakoga jezika da po moru i suhu da mogu k njimi dohoditi i stojati i pohoditi kako u slobodni grad i u vladanje njegovo.”¹⁰⁹ Vrlo sličan vokabular javlja se i u tursko-dubrovačkom ugovoru iz oktobra 1458. godine, kada se Dubrovnik nakon neuspjelih križarskih avantura i privremenog preki-da odnosa iznova morao sporazumjeti s Portom. I tamo je davanje, povišeno na 1500 dukata, nazvano “darom”, a sultan, nakon odredbe da se Dubrovčane ne oštećuje, naređuje “da je njih grad i njih zemlja i njih ljudi u zakonu njih slobodni”.¹¹⁰

Ipak, s vremenom se ton mijenja. Točnije rečeno, Turci počinju nazivati stvar njezinim pravim imenom. Već 1469. godine Mehmed II. u jednoj povelji Dubrovčanima izjavljuje da su do njega došli poklisari i “donesošē... zakoni *harač* carstva mi”. Od tog trenutka ovo se davanje redovito naziva haračem.¹¹¹ Uskoro i formulacije koje opisuju odnos Dubrovnika i Osmanskog Carstva, prilično neodređene u dokumentima iz 1440-tih i 1450-tih, postaju daleko manje višeznačne. Dok su za prve kontakte tipične općenite fraze o “pravoj veri i ljubavi namesnoj”, a najbliže iskazu podaništva je još vrlo neutralna dubrovačka obaveza iz 1442. da će biti “verni i pravi velikom gospodaru”, od 1470-tih sultan postaje mnogo konkretniji i izdaje direktne “zapovijedi” Dubrovčanima, koje naziva “prave i verne *sluge* carstva mi” ili čak “moi pravi i verni sluge i *haračnici* carstva mi”.¹¹² Otada dubrovačka “sloboda”, iako priznata, ima jasnu cijenu: “dokle ket knez i vlastele dubrovačke pravo i verno služiti presvetlomu prestolu mojega veličanstva”.¹¹³ Drugim riječima, koliko god se u poveljama turskih sultana upućenima Dubrovčanima tijekom 15. stoljeća ponavljalo “da je njih grad i njih zemlja i njih ljudi u njih zakonu slobodno”, Osmanlije Dubrovčane već 1470-tih počinju otvoreno tretirati kao podanike koji nedvojbeno imaju široke povlastice, ali su istovremeno obvezni

¹⁰⁹ Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, I/2: 233.

¹¹⁰ B. M. Nedeljković, »Dubrovačko-turski ugovor od 23. oktobra 1458. godine.«: 390.

¹¹¹ Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, I/2: 246. Samo neki primjeri gdje se davanje naziva haračem još za Mehmeda II., su: Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, I/2: 249, 254, 255, 256, 260, 264, 267, 269, 271.

¹¹² Neki primjeri gdje se Dubrovčani već 1470-tih nazivaju slugama i haračnicima Carstva su: Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, I/2: 251, 255, 268, 265; za slučajeve iz istog perioda gdje se Dubrovniku “zapovijeda”: 251, 252, 254, 255, 257, 258, 267, 274.

¹¹³ Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, I/2: 287. Citat je iz povelje kojom 1481. Bajazid II. potvrđuje dubrovačke povlastice.

na harač i poslušnost. Od 16. stoljeća nadalje stvari su još jasnije. Što se dubrovačke države tiče, teoretski je s osmanske strane postojala dilema - ovisno o različitim pravnim školama - pripada li Dubrovnik u "državnopravnom" smislu "kući Islama" (*Dâr al Islâm*), kao i zemlje direktno pod sultanovom vlašću, ili pripada "kući ugovora" (*Dâr al-Şulh*), tj. među zemlje koje priznaju sultanovu vlast plaćajući tribut kako bi zadržale dozu autonomije. U praksi takvih problema nije bilo. Turski dokumenti redovito nazivaju Dubrovčane ne samo haračarima, nego "rajom" (*re'âyâ*), dakle u najdoslovnijem smislu podanicima sultana, dok se o Dubrovniku uglavnom govori kao o sastavnom dijelu sultanovih "božanski zaštićenih posjeda" (*memâlik-i mahrûse*), odnosno, kao o dijelu Osmanskog Carstva.¹¹⁴

Ako na turskoj strani nije bilo ozbiljne dileme u vezi statusa Dubrovnika naspram Carstva, to se za Dubrovčane ne bi moglo reći. Nijedna druga stvar u dubrovačkoj povijesti, počevši od 15. stoljeća sve do pada Republike, nije izazvala toliku količinu nelagode, tendencioznosti, iskrivljavanja i prešućivanja kao dubrovačke veze s Osmanskim Carstvom. Usprkos ozbiljnim naporima da se to prešuti ili predstavi kao nešto drugo, Dubrovčanima je bilo jasno da se u pregovorima s Turcima radi o podvrgavanju, odnosno o načelnom priznanju vlasti sultana nad gradom. Ako se ugovor iz 1442. možda još i mogao tumačiti samo kao dobivanje ekonomskih privilegija i sigurnosti u ime godišnjeg "dara" ili "honor-a", onaj iz 1458. godine, usprkos njegovu umjerenu tonu, bio je nešto drugo. Već u studenom 1457., još uvijek se nadajući da je moguće izbjeći slanje poslanstva na Portu, Dubrovčani s mnogo patetike, ali u biti točno opisuju situaciju ugarskome kralju. Govore o tome da im je sultan postavio ultimatum, prijeti da će napasti Dubrovnik i njegove trgovce "ako mu vrlo skoro ne pošaljemo poslanike, koji će mu se *pokloniti u naše ime i naš grad podvrgnuti godišnjem tributu*". Stoga mole kralja za pomoć, "kako ne bi, ne volja, nego nužda, prisilila ovaj najvjerniji grad vašeg Veličanstva *dati se pod okrutni jaram*".¹¹⁵ A baš to su uskoro i učinili, sklopivši ugovor iz 1458. Da se pritom

¹¹⁴ O turskom viđenju dubrovačkog pravno-političkog statusa, vidi: Nicolaas H. Biegman, *The Turco-Ragusan relationship*. The Hague, Paris: Mouton, 1967: 30-33; Zdenko Zlatar, *Between the double eagle and the crescent*. Boulder, Colo: East European Monographs, 1992: 26-30; V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*: 15-20.

¹¹⁵ *...nisi ad eum legatos ocius transmittamus, qui et se sibi nomine nostro inclinent et civitatem nostram ad tributum annuale mancipient. Potom: ...ne non voluntas sed necessitas fidelissimam hanc civitatem Maiestatis vestre crudele jugum subire compellat...* (J. Radonić, *Dubrovačka akta i povelje*, I/2: 604). Za kontekst ovog pisma, vidi: B. M. Nedeljković, »Dubrovačko-turski ugovor od 23. oktobra 1458. godine.«: 367.

radilo o odnosu koji je bilo teško objasniti kršćanskome svijetu pokazuje jedan zaključak Velikog vijeća iz 1458. godine. Nakon izglasavanja svih točaka ambasade sultanu, na sjednici Vijeća umoljenih od 20. ožujka odlučeno je da se pošalju glasnici u Ugarsku s čestitkama novome kralju Matiji Korvinu, i to - bez ikakve dopune. O tome što je sadržaj “dopune” mogao biti nije teško pretpostaviti. Čini se da je odbijen prijedlog da se ugarski kralj obavijesti o odluci da se Dubrovnik podvrigne Osmanskome Carstvu.¹¹⁶ Indikativno je i to da prvi koji su davanje sultanu nazvali “haračem”, te time priznali da se radi o tzv. državnopravnoj obavezi, nisu bili Turci, nego baš Dubrovčani. U zapisnicima dubrovačkih vijeća iz 1463. godine, tijekom paničnih rasprava o sigurnosti grada uslijed turskih operacija u Bosni - dakle, u trenutku kada nije trebalo biti tendenciozan, nego samo precizan - prvi put se javlja izraz “harač” (*charagium*).¹¹⁷ S vremenom, Dubrovčani su postali još određeniji u vezi svog položaja. Na primjer, u uputi poslanicima kod Sulejmana II. iz 1520. godine oni se ubrajaju i izjednačavaju sa *tutti altri charazari del Grande Signore*, govoreći da se dolaze “pokloniti” (*inclinarse*) novome sultanu i obećati mu “dužnu poslušnost” (*debita obedientia*).¹¹⁸ Slične, čak i mnogo dramatičnije ocjene položaja Dubrovnika spram Turske javljaju se i u dubrovačkoj historiografiji. Tako Ludovik Crijević Tuberon govori o “ropstvu” Dubrovnika, dok jedna od neobjavljenih verzija dubrovačkih anala, vjerojatno iz početka 16. stoljeća, sadrži vijest o prvom tributu Turcima, navodno isplaćenom 1410. godine, s kratkom i znakovitom napomenom: “i tu godinu Dubrovčani smatraju nesretnom i pogubnom jer su se predali u novo(?) *služanstvo nevjernicima*”.¹¹⁹ Čini se da su čak i dubrovački pučani sa zdravim smislom za stvarnost točno procjenjivali situaciju svoga grada. Godine 1548., neki Ivan Matejev, zlatar, svjedočeći o prohabsburškim spletkama stonskog biskupa, rekao je da je biskupa opominjao sljedećim riječima: “kao što znate, naša gospoda imaju dva

¹¹⁶ B. M. Nedeljković, »Dubrovačko-turski ugovor od 23. oktobra 1458. godine.«: 372.

¹¹⁷ *Secunda pars est de mittendo ipso imperatori vltra charagium consuetum in argenteriiis et aliis rebus ducatos recentos* (Ćiro Truhelka, »Dubrovačke vijesti o godini 1463.« *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 22 (1910): 16).

¹¹⁸ J. Radonić, *Dubrovačka akta i povelje*, II/1: 197-199.

¹¹⁹ L. Crijević Tuberon, *Komentari o mojem vremenu*: 96. Neobjavljena verzija anala navodi: *...et questo anno ebbeno li Ragusei per infelice, et sventurato per aversi posto in nova servitù alli infedeli. (Memoriae, ser. 21. 2, 24* »Dell origine della città di Ragusa. Ms.«, f. 20r, DAD). Iako je sam tekst vjerojatno kasniji prijepis iz 16. ili čak 17. stoljeća, u njemu se spominje da Dubrovčani do “danas” plaćaju 500 dukata ugarskome kralju (f. 16r), što bi kao *terminus post quam non* sastavljanja dalo 1526. godinu. Isto tako, tekst završava vijestima o dolasku nekih brodova u dubrovačku luku 1503. godine, što zvuči kao izvještaj očevica (f. 26r).

velika gospodara, jednog u Konstantinopolu i drugog tu blizu koji je gospodin sandžakbeg (Hercegovine), i obojica stoje otvorenih očiju”.¹²⁰

Naravno, sve je to trebalo nekako objasniti kršćanskoj Europi. Prva mogućnost bila je krajnje jednostavna - pokušati prešutjeti čitavu stvar. Već spomenuti zaključak Velikog vijeća iz 1458. da se ništa ne doda u uputi poslanicima Korvinu karakterističan je za dubrovačku diplomaciju druge polovice 15. stoljeća. Dubrovnik je spram zapadnih sila nastavio s uobičajenom retorikom o kršćanskome gradu smještenom u raljama nevjernika koji svakodnevno spletkare i kuju mu propast. Objašnjavanja, ako je do njih i dolazilo, uglavnom su trebala uslijediti tek nakon što bi druga strana eksplicitno postavila pitanje o odnosu grada s Osmanlijama. Iako je teško u to biti posve siguran, čini se da kršćanski vladari, barem ne prije 16. stoljeća, zaista nisu imali posve jasnu ideju o odnosu Dubrovnika i Turske. Čak i ugarski kraljevi, bolje informirani od većine europskih vladara, o Dubrovniku i dalje govore - doduše možda samo s retoričkim patosom - kao o požrtvovnom zatočniku kršćanske stvari, o “luci kršćanske slobode” ili gradu koji je “iako u raljama nevjernika” sačuvao vjernost kraljevstvu Ugarske i svoju katoličku vjeru. Stari gospodar Dubrovnika kao da nije vidio - ili vjerojatnije, nije htio vidjeti - novog.¹²¹

Ako je prva linija obrane Dubrovnika bila šutnja, druga je bila pogrešno predstavljanje odnosa s Turcima. Već uputa poslanicima kod ugarskog kralja Vladislava iz 1443. godine sadrži obje strategije. Za početak, poslanici uopće nisu trebali spominjati nedavno sklopljen ugovor sa Osmanlijama. Ukoliko pak sam kralj zapita zašto su poslali ambasadore s tributom Turcima, trebali su reći kako je sultan osvojio “Sklavoniju” (despotovinu) gdje Dubrovčani

¹²⁰ *...e come sapete li nostri signori hano dua gran signori uno in Constantinopoli laltro questo li juste quale e il signor sangiaco e ciascuno sta con li occhi aperti (Lam. Pol., sv. 6, f. 33v).*

¹²¹ Na primjer, Matijaš Korvin 1459 potvrđuje privilegije Dubrovniku spominjući kako *ciuitas ipsa nostra Ragusiensis christiane libertati pro portu habetur* i nastavlja hvaleći Dubrovnik jer otkupljuje zarobljenike od Turaka i šalje ih njihovim domovima. Štoviše: *Ipsa (civitas), tamquam scutum confiniorum regni nostri Dalmacie, sacre corone nostre emulorum insultibus est et in illa parte aliis fidelibus nostris pro muro habetur* (J. Radonić, *Dubrovačka akta i povelje*, I/2: 620). Rijedak i relativno rani primjer otvorenog priznanja dubrovačkog položaja nalazi se u pismu u kojem se 1514. Dubrovčani ispričavaju Petru Berislaviću što mu ne mogu isplatiti godišnji danak za obranu Hrvatske: *Huiusque civitatis nostre est moris antiqui, censum huiusmodi per oratores nostros suo tempore regie Maestati coram statuere, quod in presentia nobis nequaquam erat facile factu, undecunque ultra vires nostras magnum tributum congregantibus per nostros oratores propediem imperatori Turcarum perferendum* (J. Radonić, *Dubrovačka akta i povelje* II/1: 115).

trguju te kako su tim poslanstvom postigli da “oslobodi” njihove trgovce što je bilo nužno jer “bez te zemlje Sklavonije Dubrovnik ne može živjeti”.¹²² Ovo objašnjenje ugovora iz 1442. godine u striktno ekonomskim kategorijama, kao poslovnog dogovora, mada tendenciozno još uvijek je možda i bilo točno. Ali sigurno više nije točno kada ga 1480-tih ponavlja anonimni dubrovački analist koji kao jedini razlog dubrovačkih davanja sultanu navodi: “kako bi Dubrovčani mogli trgovati u njegovoj zemlji”.¹²³ Da se harač - očiti znak političke zavisnosti - u Dubrovniku druge polovice 15. stoljeća tumačio kao cijena gospodarskih povlastica potvrđuje i rečenica iz putopisa kneza Lobkovica koji vjerojatno ponavlja objašnjenje dobiveno od samih Dubrovčana: “Pripovijeno mi je da car turski velike dobiti ima od toga grada; jer mu naprijed davaju petnaest tisuća dukata danka, a to zato, da su svuda bezbjedni po njegovijem zemljama svi trgovci toga grada gdje god za svoju trgovinu putuju”.¹²⁴ Ipak, čini se da Dubrovčani nisu proturijekali Mehmedu II. kada je, otprilike u to vrijeme, u jednom pismu izjavio da harač prima “za potvrđenje što vi je carstvo mi potvrdilo državu koju držite i vladanje, ljude i malo i mnogo”.¹²⁵

Drugo, nešto sofisticiranije objašnjenje danka sultanu bilo je da on ne znači pokoravanje Turskoj, nego se radi samo o “cijeni mira” ili čak “slobode”. Čini se da je to bila tipična patriotska interpretacija harača, proširena u samome Dubrovniku kasnog 15. stoljeća, jer je donosi niz putopisaca iz tog vremena. Dobar primjer odgovora koji su stranci mogli dobiti na pitanje o političkom statusu grada vidi se u izvještaju Ivana grofa Solmsa, koji je 1483. godine posjetio Dubrovnik, a o njegovu međunarodnom položaju piše: “U tom je gradu općina sama za sebe i sama se upravlja, ne priznaje nikakvoga gospodara, jer godišnji danak plaća kralju Ugarske, a to isto čini i s Turcima, kako bi s njima

¹²² *Et cosi mediante la detta ambaxiata finalmente impetrassemo dal detto signor Turcho che ne francho et libero li detti nostri mercadanti... Et se non avessimo fatto cusi, zoe patizato et francato li detti nostri mercadanti de tuto in tuto eramo desfati, per cho che mai ne li vostri fideli di Ragusa, na la detta cita vostra piu non se rifaceva per caxon che Ragusi senza esso paese de Schiavonia, non puo far* (J. Gelcich i L. Thalloczy, *Diplomatarium*: 442-443).

¹²³ *Fu cominciato a pagar (da) li Ragusei tributo a gran Turco, a Baiasit beg, ducati 500, per praticar Ragusei in suo paese.* Iako izvještava o kasnijem rastu tog iznosa, ovo je jedino objašnjenje svrhe dubrovačkog davanja koje anonimni analist nudi. Istu stvar ponavlja i Ragnina (*Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 54, 248).

¹²⁴ »Iz putovanja Ivana kneza Lobkovica g. 1493.« *Slovinac* (1879), 74; Petar Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku za Srednjega vijeka*. Zagreb, 1878: 124-125; Jorjo Tadić, *Promet putnika u starom Dubrovniku*. Dubrovnik, 1939: 191.

¹²⁵ Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, I/2: 271. Radi se o povelji datiranoj 30. studenim 1480.

bila u miru".¹²⁶ Drugi putnik, vitez Arnold Harff, govori o Dubrovniku kao "vlastitom gospodstvu", samostalnom gradu koji samo plaća danak Ugarskoj i Turskoj, dok Georges Lengherand (1485) piše: "Grad nije nikome podložan, osim što plaća danak Turcima i kralju Ugarske".¹²⁷ Dubrovčani su očito bili spremni priznati da plaćaju danak sultanu i ugarskom kralju, ali ne i priznati da ta davanja imaju podanički značaj. Čini se da je već u drugoj polovici 15. stoljeća, doduše, zasad još samo u "neslužbenom" kontekstu, općim mjestom postala tvrdnja da je Dubrovnik potpuno neovisna država, grad koji "ne priznaje nikakvog gospodara". Kao i svaka uspješna tendencioznost, ovo je tumačenje zavodljivo jer sadrži ozbiljni element istine. Zaista, posve je točno da je grad bio *de facto* neovisan. Ali isto je tako neupitno da su oba davanja, i ono sultanu i ono ugarskome kralju, imala značenje priznanja vrhovne vlasti. Kao što je vidljivo iz niza spomenutih dokumenata, to nisu smatrali samo dotični vladari, nego su - u trenucima kada im je koristilo - to isticali i sami Dubrovčani.

Treći i možda najtipičniji način objašnjavanja harača Osmanskome Carstvu nastao je začudnim spojem retorike o Dubrovniku kao branitelju kršćanske stvari u "raljama nevjernika" sa otvorenim priznanjem davanja Porti. Kada je odnos Dubrovnika spram Osmanskog Carstva na Zapadu postao općepoznata stvar, došlo je do nevjerojatnog obrata: harač, znak podložnosti "najgorim nevjernicima", postao je epskom žrtvom za kršćansku stvar. Dobar primjer ove nove retorike predstavlja jedno dubrovačko pismo mletačkom duždu iz 1540. godine. Žaleći se na zapljene nekih brodova, dubrovačka vlada s mnogo patosa piše o neplodnom mjestu na kojem je grad "postavljen", nastavljajući da su Dubrovčani ujedno i "opterećeni" tributom "koji godišnje plaćamo Velikom Turskom Gospodinu kako bismo očuvali ovaj grad i njegove stanovnike

¹²⁶ *In welcher Statt di Gemein für sich selbst ist und selber herrscht, und erkennt keinen andern Herrn, denn dass sie dem König von Ungern jährlich Tribut gibt, dassgleichen thut sie auch dem Türken, damit sie Frieden mit ihm haben* (P. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku*: 122; J. Tadić, *Promet putnika u starom Dubrovniku*: 185).

¹²⁷ Češki vitez Arnold von Harff, koji je 1499 posjetio grad piše: *Regusa... is eyn eygen heirschafft vur sich nyemantz vnderworffen dan sij deme Koenynck van Ungerer trijbuyt geuen moyssen. Ouch moyssen sij nu deme Turcken trijbuyt geuen* (preuzeto iz: Matteo Giulio Bartoli, *Il Dalmatico*. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 2000: 138). O Harffu, vidi: J. Tadić, *Promet putnika u starom Dubrovniku*: 192; P. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku*: 125-127. Lengerhandov opis preuzet je iz: J. Tadić, *Promet putnika u starom Dubrovniku*: 188. Za još neke slične opise Dubrovnika kao samostalne države s tributom kao cijenom mira, vidi: J. Tadić, *Promet putnika u starom Dubrovniku*: 186, 202; P. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku*: 121-123.

pod zastavom Krista, i na službu i korist vašeg gospodstva i čitave kršćanske republike".¹²⁸ Slično, u poznatoj uputi iz 1535. kojom su konačno priopćili Ferdinandu Habsburškom da mu ne misle plaćati tribut od 500 dukata, naglašeno je da Dubrovčani već plaćaju golemi tribut sultanu, i to: "ne toliko zbog očuvanja naših osobnih dobara, koliko *u ime čitave kršćanske republike*, koja može biti vedrija duha kada vidi da (Dubrovnik) stoji pod zastavom Krista".¹²⁹ Ovo će postati općim mjestom dubrovačke diplomacije, osobito od 16. stoljeća. U specifičnoj lokalnoj varijanti mita o "predzidu kršćanstva" (*antemurale christianitatis*), Dubrovnik je pretvoren u altruističkog čuvara kršćanske vjere koji plaća harač "kako bi u tim krajevima sačuvao živom vjeru u Isusa Krista".¹³⁰ Naravno, kao i većina drugih stereotipa dubrovačke diplomacije i ovaj ima svoje naličje, svoj zrcalni odraz upućen onom drugom svijetu. S poslovičnom dozom licemjerja, ili pak samo državničke mudrosti, Dubrovčani su svoje poslanike u Istanbul 1571. godine uputili da kažu kako ih uskočki napadi mogu "staviti u opasnost da izgubimo ovaj grad koji, dok u nama ima života, želimo sačuvati za služenje Velikom Gospodinu". Štoviše, opovrgavajući optužbe za pomaganje kršćanima u tekućem ratu Svete lige, poslanici su trebali reći: "mi više držimo do najmanjeg sluge i roba vaše Visosti nego do svih kršćana s kojima nemamo što činiti, osim ukoliko nas nužda prisili zbog prometa robe, i zaista želimo živjeti i uživati našu slobodu pod zaštitom i naklonošću vaše Visosti..."¹³¹

¹²⁸ *Qualmente trovandosi quella città situata in uno sterilissimo luogo, dal quale non se puo cavare tanta vitovaglia che basti per uno mese del anno, e sendo angaridiati dal tributo, qual annualmente pagamo al Gran Signore Turcho per conservare quella città et abitanti sotto lo vexillo de christo, et al servizio e commodità di questo Dominio e tutta la Republica Christiana...* (LL, sv. 22, f. 108).

¹²⁹ *Il che non tanto facciamo per conservazione delli boni nostri privati, quanto per nome di tutta la Reppublica christiana quale puo stare di migliore animo, vedendola militare sotto lo vexillo di Christo* (J. Radonić, *Dubrovačka akta i povelje*, II/1: 374-375).

¹³⁰ Frano Gondola 30. svibnja 1570. iz Rima piše o svojoj audeinciji kod Pija V.: *Dissi poi che, sebene li Ragusei pagano il tributo al Turco, lo fanno per mera forza, nè li pare inconveniente pagar quella somma de danari per mantenere in quei paesi viva la religione di Gesù Christo et quella città con il suo popolo a gloria sua et essaltatione di questa Santa Sede* (J. Radonić, *Dubrovačka akta i povelje*, II/2). Sličnu ulogu branitelja kršćanstva prisvajala si je i Venecija (W. J. Bouwsma, *Venice and the Defense of Republican Liberty*: 72-73).

¹³¹ *...et metterci a uolontario risico di perdere la città la quale fin che habbemo uita desideriamo conservare per seruitio del Gran Signore... Potom: ...perche noi più conto facciamo d'un minimo seruitore et schiavo di sua Altezza che di tutti gli christiani, con i quali non habbiamo che fare, senza se non in quanto la necessità ci astrigne per il traffico della mercatia, ma si bene conosciamo di uiuere et godere la nostra libertà sotto lo protezione et il fauore di sua Altezza...* (LL, sv. 31, f. 94v).

Iako je dubrovačka diplomacija u 16. stoljeću uglavnom zadržala ovakav prepoznatljiv dramatično-molećivi ton pun rutinskih iskaza “ljubavi” i spremnosti da se služi, na trenutke se u komunikaciji s kršćanskim državama javljala i bitno drugačija retorika. Period nakon Mohača donio je konačnu afirmaciju ideologije dubrovačke *libertas* u najdelikatnijoj od svih sfera dubrovačkog govora o sebi - diplomaciji.¹³² Dubrovnik posve otvoreno, skoro prkosno, progovara o svojoj neovisnosti. Možda najbolji primjer takve retorike predstavlja uputa poslanicima kod Ferdinanda Habsburškog iz 1539. godine, posvećena poznatom slučaju izgnanih dubrovačkih plemića Bucignolo, koji su uz kraljevu podršku radili protiv Dubrovnika. Ukoliko se Ferdinand ponudi kao arbitar između Dubrovnika i tih “izdajica domovine”, poslanici su čovjeku koji je nosio naslov ugarskog kralja trebali odgovoriti ovim riječima: “Mi se nemamo namjeru prepirati (suditi) oko te stvari, jer imamo najvišu vlast, *danu od Boga*, da nagradimo svoje dobre vazale, a kaznimo zle koji se nalaze među našim podanicima”.¹³³ Pismo mletačkome duždu iz 1542. godine, u kojem se Dubrovčani opavdavaju što su poslali naoružani brod u Jadran, sažima isto samorazumijevanje u kratku ali moćnu frazu. Učinili smo to, piše dubrovačka vlada “u skladu s onom *slobodom u kojoj nas je Bog postavio* na ovo mjesto”.¹³⁴ Ovdje je konačno otvoreno izrečeno ono što se samo naslućivalo kroz proteklih dvjestotinjak godina, još od 1358.: iznad dubrovačke vlasti ne stoji ugarski kralj, a čak ni turski sultan, nego jedino Gospod Bog. Ovo je klasična, gotovo bodinovska formulacija “suverenosti”. Jasnija od toga uopće ne može biti.

No, ovako shvaćena sloboda Dubrovnika nije ostala samo u uskom okviru govora vlasti. U renesansi, motiv “slobode” je definitivno postao istinskim toposom dubrovačke kulture, temeljnim elementom gotovo svakog dubrovačkog autoportreta. Već je Džore Držić u kasnom 15. stoljeću napisao sljedeće stihove u pohvalu Dubrovnika: “Jur ta je dubrava tvrda u mramoru, / pod gorom gizdava veći dil na moru, / *Imnozi joj zavide ki nijesu slobodni, / nje blago gdi vide tere mir ugodni*”. Mavro Vetranović u svom “Galijunu” na istom je tragu:

¹³² O značenju 1526. godine u dubrovačkoj povijesti, vidi: Vinko Foretić, »Dubrovnik u doba Marina Držića.«, u: *Studije i rasprave iz hrvatske povijesti*. Split: Književni krug Split, Matica Hrvatska Dubrovnik, 2001: 301-321.

¹³³ *Per non essere nostra intentione de litigare sopracio per avere amplissima giurisdizione a noi da dio data, de remunerare le nostri vassali buoni e castigare le tristi quali se ritrovano fra li subditi nostri (LL, sv. 22, f. 39v).*

¹³⁴ *...in virtù di quella libertà nella qualle Dio ce ha posti in questo luogho (LL, sv. 23, f. 11r).*

“To je slava, to je dika,/ čestitoga Dubrovnika,/ od istoka do zapada,/ u slobodi koji se vlada”. Na kraju šesnaestog stoljeća Orbini će započeti svoj opis Dubrovnika sljedećom rečenicom: “Grad Dubrovnik, slavenskog imena i jezika, *jedini je slobodan* i naslavniji grad ne samo u Dalmaciji, nego i u čitavom Iliriku”.¹³⁵ U ovom periodu dubrovačka *libertas* postigla je čak i ozbiljnu regionalnu karijeru, dosegovši toliku važnost da je postala općim mjestom ne samo dubrovačke, nego i dalmatinske literature. Hvaleći Dubrovnik, Hanibal Lucić se obraća gradu sa sljedećim riječima: “Slobodan i vičan njima si, dobro znaj,/ i od svih različan, koji su tebe kraj”, dok Vinko Pribojević u svom poznatom govoru, u onih nekoliko redaka posvećenih Dubrovniku ističe u prvom redu baš njegovu “opsesiju” slobodom.¹³⁶

Primjetno je da se u mnogim od ovih primjera javlja jedna specifična figura mišljenja - kontrast. O dubrovačkoj *libertas* često se govori kroz usporedbu sa onima *ki nijesu slobodni* (Držić), onima od Dubrovnika različitim *koji su tebe kraj* (Lucić), odnosno kroz usporedbu s “neslobodnim” gradovima u Dalmaciji i Iliriku (Orbini). To nije tipično samo za književnost i historografiju, nego i za diplomaciju. Treba se sjetiti Đuraševićeve rečenice, citirane na početku, da bi čitava Dalmacija trebala biti slobodna poput Dubrovnika te da bi se svi Dalmatinci, tj. svi “od našeg jezika”, trebali ponositi dubrovačkom slobodom. Drugim riječima, ovaj period je stvorio poseban način govora o *libertas* koji će imati sjajnu karijeru. Sve do pada Republike, *libertas* Dubrovnika često se javlja kroz kontrast sa stanovnicima Dalmacije i njena zaleđa, sa podanicima Venecije, Habsburgovaca ili Osmanlija, koji se javljaju kao tamna pozadina

¹³⁵ Držićevi stihovi preuzeti su iz: Rafo Bogišić, »Dubrovačka književnost. U znaku hrvatskog književnog trolista.« *Dubrovački horizonti* 32 (1992): 40. Za Vetranovića, vidi: *Pjesme Mavra Vetranovića Čavčića*, Zagreb: Stari pisci hrvatski, III-IV, JAZU, 1871-1872: 225-226; Vinko Foretić, »Politički pogledi Mavra Vetranovića.«, u: *Studije i rasprave iz hrvatske povijesti*. Split: Književni krug Split, Matica Hrvatska Dubrovnik, 2001: 321-333. Orbini piše: *la città di Rausa, del nome, e lingua Slaava, sola libera, & più chiara, non pure della Dalmazia; ma ancora di tutto l'Ilirico* (M. Orbini, *Regno degli Scclauì*: 180). Slično i Razzi: *La città principali di terra ferma in Dalmazia sono Zara, Sebenico, Spallato, Nerenta, e Raugia, che è l'ultima di Dalmazia verso Levante, è la più ricca, & illustre: e sola fra tutte l'altre, oggi libera* (S. Razzi, *La storia di Raugia*: 4).

¹³⁶ Za Lucića vidi: *Pjesme Petra Hektorovića i Hanibala Lucića*. Zagreb: Stari pisci hrvatski IV, JAZU, 1874: 261. J. Ravlić, »Politički pogledi H. Lucića.«: 29. Pribojevićev tekst glasi: *Ragusium haud procul ab Epidaurō divitiis, ac navibus et libertate quam solerti studio ac summa vigilantia Raguscini tuentur, conspicuum summa omnium negotiorum quod ad Rempubicam, divinam, humanamque recte disponendam utile conspiciunt per senatum decernendo nichil omitunt* (Vincentius Priboevius, *De origine succesibusque Slavorum*. ur. Grga Novak, prev. Veljko Gortan. Zagreb, JAZU, 1951: 91).

naspram koje se jasnije ocrtava sjaj dubrovačke “slobode”. Ovo patriotsko suprotstavljanje Dubrovnik i njegovih susjeda ponekad je išlo i do ruba prezira. Kao što će, prilično britko, na početku sedamnaestog stoljeća napisati Dubrovčanin Paskoje Primojević u satiri upućenoj Kotoranima i Korčulanima, doslovce ih proglasivši robovima: “Invidia zlo vas skolje/ Malignità gore davi,/ Er slobodnijem nam je bolje,/ Neg li vama, ki ste schiavi.”¹³⁷

Do koje mjere je motiv “slobode” prožeo kulturu grada-države, doslovce njegovu svakodnevicu, možda najbolje pokazuje činjenica da je *libertas* na kraju identificirana s Dubrovnikom, da je postala jednom od njegovih najprepoznatljivijih simbola. Kao što je poznato, negdje u renesansi javlja se nova neslužbena verzija dubrovačke zastave s natpisom *Libertas*, koja je, čini se, ozbiljno konkurirala onoj starijoj s likom svetog Vlaha. Izgleda da je čak postojala i varijanta neslužbenog grba Republike sa sličnim rješenjem. Na naslovnici Razzijeve povijesti Dubrovnik, objavljene 1595., prikazan je prazni grb koji sadrži samo jednu traku sa istom znakovitom riječju - *libertas*.¹³⁸

Zaključak: sve slobode Dubrovnik

Čini se da je jedini precizni odgovor na pitanje što je točno riječ “sloboda” (*libertas*, *libertà*) označavala u Dubrovniku kasnog srednjeg vijeka taj da odgovora nema. Ta riječ - ne zbog manjka, nego baš zbog suviška njenih mogućih značenja - ne posjeduje jasnu definiciju niti jedno fiksirano značenje. Razlog je jednostavan: govor o slobodi grada dramatično je mijenjao sadržaj i formu ovisno o kontekstu svog pojavljivanja. Značenje *libertas* mijenjalo se ovisno o tome tko govori o njoj i zašto, u kojim povijesnim okolnostima, kroz koji kulturni žanr i za koga. Drugim riječima, kao svaki drugi oblik “identiteta”, i dubrovačka *libertas* bila je *situacijski konstrukt*. Ovisno o okolnostima i

¹³⁷ Preuzeto iz Rafo Bogišić, »Hrvatski barokni slavizam«, u: *Zrcalo duhovno: književne studije*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1997: 158-159.

¹³⁸ Igor Fisković, »Historical monuments of the city-state of Dubrovnik«, u: *Diplomacy of the Republic of Dubrovnik*. ur. Svetlan Berković. Zagreb: Diplomatska Akademija, 1998: 195. Riječ *libertas* pojavljuje se mnogo ranije kao simbol drugih republikanskih režima. Cola di Rienzo u Rimu, kao i Firenca u 14. stoljeću stavljaju je na svoje zastave i grbove (P. Jones, *The Italian city-state*: 333). Jedan od najčešćih simbola republike Siene je baš riječ *libertas* “written in classical capitals on a blue ground” (Fabrizio J. P. Nevola, »Revival or renewal: defining civic identity in fifteenth century Siena«, u: *Shaping urban identity in Late Medieval Europe*, ur. Boone Marc i Peter Stabel. Leuven-Apeldoorn: Garant, 2000: 125.

potrebi, dubrovačka “sloboda” značila je autonomiju ili punu neovisnost, specifičan način života pod republikanskim institucijama ili te institucije same; u konačnici, ona je čak značila Dubrovnik sam. “Sloboda” je istovremeno bila vrijednost, neotuđivo pravo, sažetak jednog političkog programa, poziv na mobilizaciju, fokus patriotskih osjećaja, kategorija političke filozofije, diplomatski *terminus technicus*, ideološko oruđe patricijata, književni i historiografski topos.

No, ta višeznačnost ne umanjuje značaj i moć ovog velikog dubrovačkog mita. Čak ni danas, dva stoljeća od propasti Republike, pitanje o *libertas* nije tek historijski kuriozum ili stvar od pukog akademskog interesa. Naime, diskurs o njenoj “slobodi” nadživio je samu Republiku. On i danas uživa svojevrsnu posthumnu egzistenciju, posjedujući ozbiljnu moć nad suvremenim mišljenjem o Dubrovniku. Ne samo da različiti mediji, politički i kulturni djelatnici, turistički vodiči i drugi nesvjesno ponavljaju riječi starih Dubrovčana o čudesnom opstanku malene republike i njene “slobode”. Niti se radi samo o tome da se magična riječ *libertas* stalno iznova javlja na najzačudnijim mjestima u Dubrovniku, od zastave njegova ljetnog festivala do gradskih autobusa. Ono što je zaista zanimljivo jest da je posthumno djelovanje diskursa o slobodi vidljivo čak i u tzv. profesionalnoj historiografiji. Motiv slobode čini jednu od temeljnih “vertikala” u interpretaciji dubrovačke povijesti. Povijest grada tumači se i konceptualizira kroz seriju ključnih događaja ili, krležijanski rečeno, kroz svojevrsnu “mističnu lutriju brojeva” čije značenje je poznato samo upućenima: 1000., 1205., 1358., 1526., 1806. Ovo su sve važni datumi povijesti “slobode”, odnosno trenuci izmjene vrhovnog gospodara Dubrovnika i promjene u njegovu “državnopravnom” položaju. Važno je to da su oni postali samorazumljivostima; da se radi o momentima s kojima se tradicionalno počinju i završavaju knjige o Dubrovniku, ili barem njihova poglavlja. Drugim riječima, u suvremenoj historiografiji “sloboda” je nedvojbeno jedan od ključnih organizatorskih principa dubrovačke povijesti.

I više od toga. *Libertas* ne samo da daje formu toj povijesti kroz periodizaciju, nego istovremeno čini i njen bitni sadržaj. Ako treba odrediti jednu dominantnu “veliku temu” (*grand narrative*) moderne historiografije Dubrovnika, osobito one o njegovu “zlatnom dobu”, tada se radi o ideji da je temeljno događanje dubrovačke povijesti *postupan proces sve veće emancipacije grada* - zapravo rasta njegove *libertas*. Konkretnije rečeno, po klasičnom historiografskom viđenju velika tema dubrovačke povijesti, ako ne od samih njenih početaka onda barem počevši od 14. do 16. stoljeća, dvostruki je proces koji zapravo

evocira razvitak dvaju temeljnih vidova dubrovačke slobode. Radi se o postupnom ostvarenju neovisnosti Dubrovnika i istovremenoj uspostavi njegova republikanskog tipa vladavine. Dubrovačka povijest kao povijest ovladavanja grada samim sobom pokazuje se kao pozadina bogate literature o razvitku njegovih republikanskih institucija, a još više kao temeljno događanje u opsežnoj literaturi o tzv. “državnopravnom” položaju Dubrovnika. Sve u svemu, čini se da su i suvremeni povjesničari itekako zapleteni u mreže starih Dubrovčana. Sloboda je bila i ostala “okvir” dubrovačke povijesti.¹³⁹

¹³⁹ Za općenitije razmatranje slika Dubrovnika u suvremenoj historijskoj svijesti, vidi: Ivica Prlender, »Povijesni identitet Dubrovnika.« *Dubrovnik* 3/2-3 (1992): 286-295. Za različite strategije oslobađanja venecijanske historiografije od posthumnog djelovanja tzv. “mita o Veneciji” (*myth of Venice*), vidi: James S. Grubb, »When myths lose power: four decades of Venetian historiography.« *Journal of Modern History* 58 (1986): 43-94.

ON RAGUSAN *LIBERTAS* IN THE LATE MIDDLE AGES

LOVRO KUNČEVIĆ

Summary

The notion of *libertas* (*libertà*) is one of the most important motifs in the discourses on collective identity of the Late Medieval and Renaissance Dubrovnik. During this period references to “liberty” of the city reappear constantly in most different sources, such as historiography, literature, diplomatic material, but also civic ritual and visual arts, in almost every instance when Ragusans spoke about the community of their city-state. This article is an attempt to depict the history of Ragusan discourse on *libertas*, starting from the very first mentions of the notion in the 14th century until the 16th century, when “liberty” became a true commonplace, probably the most influential *topos* of both Ragusan culture and politics. The aim of this work is twofold. Firstly, it attempts to demonstrate and analyse the different meanings of the notion in Ragusan sources and their changes in time. Secondly, it also seeks to illuminate the socio-cultural context of the discourse on *libertas*: different and varying “users” of this motif (individuals, social groups, institutions), diverse situations in which it appears as well as its changing purposes and addressees.

The notion itself bore an array of most distinct meanings. It could have designated both the autonomy under the supreme royal power or the very “sovereignty” of the city state; “free” life under the republican institutions or the institutions themselves as institutionalised “liberty”; on the bottom line, it could have stood as a *pars pro toto* for the Ragusan republic itself. As it is impossible to fix only one meaning of this complex notion, it is equally impossible to determine only one purpose behind the almost obsessive Ragusan discourse on it. *Libertas* meant many things and served many purposes. It was

at the same time a fundamental political value, literary and historiographic *topos*, legitimizing tool of the patriciate, category of political philosophy/analysis, *terminus technicus* of Ragusan diplomacy, etc. Equally so, the circumstances in which *libertas* discourse appeared were very different, ranging from the moments of gravest crisis—such as wars and plagues—to the ceremonious occasions of civic feasts. Finally, further enriching the complex semantics and cultural connotations of the notion is the fact that the discourse on liberty had very different “users”, those who created or at least sponsored it—Ragusan diplomats, patrician councils, poets, but also rebels and exiles—as well as very different audiences (patrician circle, their subjects, foreign rulers, European Humanist intellectuals, etc.).